

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINDA KALKINMA AJANSLARI: ORTA KARADENİZ KALKINMA AJANSI ÖRNEĞİ

DEVELOPMENT AGENCIES IN CULTURAL HERITAGE PRESERVATION:
CASE OF MIDDLE BLACK SEA DEVELOPMENT AGENCY

Murat ŞİMŞEK¹
ORCID: 0009-0005-2952-6908

Öz

Kültür mirası; insanın ve toplumdaki alt kültür ve grupların özellikleri; kimliklerinin bir parçası; geçmişin somut belgeleri, tanık ve kanıtlardır. Geçmişin geleceği şekillendirmesini sağlarken, modern ile geleneği bütünleştirmekte; yüzyılların deneyim ve düşüncelerini, yenilikçilikle harmanlayarak sürdürülebilir kalkınmada kritik rol üstlenmekte; toplumların sosyokültürel altyapısının oluşturulması ve geliştirilmesinde önemli bir bileşen ve girdi olarak stratejik önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı; kalkınma ajanslarının kültür varlıklarının korunmasına yönelik çalışmaları kapsamında, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansının (OKA) bu alandaki politika, uygulama ve faaliyetlerinin değerlendirilmesidir. Çalışmada, kültür mirasının korunması, geliştirilmesi ve gelecek kuşaklara hak ettiği kalitede aktarılması çizgisinde korumacılık felsefesi ve kuramları tartışılmış; zengin doğal ve kültürel mirasa sahip TR83 Düzey 2 Bölgesi'nde faaliyet gösteren OKA'nın korumacılık alanındaki faaliyetleri, analitik ölçüm ve değerlendirme teknikleri kullanılarak incelenmiş ve uygulanan projeler farklı yönleriyle ele alınarak değerlendirilmiştir. Turizm sektörüne yönelik mali destek programları kapsamında gelecekte teklif çağrısı mekanizmasıyla gerçekleştirilecek korumacılık uygulamalarının başarısını artırmaya yönelik çıkarımlar yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Mali Destek, TR83 Düzey 2 Bölgesi, Kültür Varlığı, OKA

Abstract

Cultural heritage is a part of the characteristics of individuals, subcultures and groups in society; it is part of their identity and serves as tangible documents, witnesses, and evidence of the past. It shapes the future while integrating modernity and tradition, playing a critical role in sustainable development by blending centuries of experiences and ideas with innovation. As an important component and input, cultural heritage holds strategic significance in the formation and development of the sociocultural infrastructure of societies. This study aims to evaluate the policies, practices, and activities of the Middle Black Sea Development Agency (OKA) regarding the development agencies' efforts to preserve cultural assets. The study discusses the philosophy and theories of conservation in the context of preserving, developing, and adequately passing on cultural heritage to future generations. The conservation efforts of OKA, which operates in the TR83 NUTS II Region with its rich natural and cultural heritage, have been examined using analytical measurement and evaluation techniques, and the projects implemented have been evaluated from various perspectives. Based on financial support programs aimed at the tourism sector, insights and recommendations have been made to enhance the success of conservation practices through future financial support programs to be realized via calls for proposals.

Keywords: Sustainability, Financial Support, TR83 NUTS II Region, Cultural Asset, OKA

1 Uzman, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, simsekmurat05@gmail.com

Giriş

Kültürel mirasın sosyoekonomik yaşamdaki konumu ve önemi son yıllarda daha fazla vurgulanmakta; kalkınmanın bu mirasın sürdürülebilirliğini tehdit ettiğini kabul eden anlayış, yerini gelişmenin lokomotif olarak gören paradigmalara bırakmaktadır (Şimşek, G., 2019). Paris Bildirgesi'nde kültür mirasının kalkınma sürecinin bir parçası olduğuna işaret edilmiş; sosyal uyum, toplumsal gönenç, yaratıcılık ve ekonomik cazibenin temelini oluşturduğu belirtilmiştir (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi [International Council on Monuments and Sites/ICOMOS], 2011). Yine aynı bildirmede, itici güç niteliğiyle kültürel mirasın kalkınma alanıyla dengeli kentsel gelişim, yerel ekonomiler ve şehirlerin canlandırılması, mekanın korunması ve sürdürülebilirlik boyutları üzerinden ilişkilendirildiği görülmekte; turizm ve girişimciliğin teşvik edilmesine, kullanım yoluyla değer yaratılmasına, insan kaynakları ve beşeri sermayenin geliştirilmesine katkı sağladığı dile getirilmektedir (ICOMOS, 2011; Şimşek, G., 2019). Günümüzde toplumsal kimlik ve ortak belleğin sürdürülebilirliği üzerindeki olumlu etkileri ile öne çıkan kültür mirasına yönelik düzenleme ve politikalar dikkat çekmekte; Avrupa Birliği'nin (AB) Avrupa kimliğinin geliştirilmesine yönelik programları, bu alandaki en önemli çalışmalar arasında gösterilmektedir (Şimşek, G., 2019).

Bireylerin kültürel gereksinimlerine uygun olarak seyahat etmeleri kültür turizmini oluştururken, miras alanlarının bu hareket içinde değerlendirilmesi de deneyimlerini zenginleştirmektedir. Sektörün ödemeler dengesi ve istihdam üzerindeki etkisi, kaynakların etkin kullanımı ile yerel ve bölgesel kalkınmadaki önemini artırmakta; sanayi ve tarım sektöründe yeterince gelişme olanağı bulunmayan bölgelerin dengeli büyüme sürecine katkı sağlamaktadır (Eşitti, 2017). Kültürel mirasın korunması, geliştirilmesi ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlaması için yerel halkın tüm süreçlere etkin katılımı gerek koşul iken, sürdürülebilir turizm hareketi için de bu katılımın yüksek seviyede gerçekleşmesi gerekmektedir (Eşitti, 2017; Şimşek, G., 2019).

Gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılayabilme yeteneğini gözetken; üretken; ekolojik değer ve sosyokültürel öğeleri kapsayan bir büyüme kurgusu, tüketilen kaynakların kendilerini yenileyebilmelerine olanak tanıyan; yenileyemeyenlerin ise kullanımlarını kısıtlayan bir stratejik tasarım ya da planlama anlayışını gerektirmektedir. Bu gereklilik, kültür mirası ve doğal varlıkları sürdürülebilirlik tartışmalarının merkezine yerleştirmekte, kritik önemdeki bir bileşene dönüştürmektedir.

Türkiye'nin, evrensel düzeyde çeşitlilik gösteren zengin bir doğa ve kültür mirası bulunmaktadır. Bu zengin miras, ülkeye büyük sorumluluklar yüklemekte; ulusal mevzuatın yanı sıra, uluslararası çerçeve ve değişimlere de duyarlı olunmasına ve bir iletişim platformunda uzlaşılmasına yol açmaktadır. Kültür mirasının korunmasına yönelik genel kurallar, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile ortaya konulmuştur (RG, 2004; RG, 1983a). Türkiye, Avrupa Konseyi ile Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization/UNESCO) gibi otoritelerin kararlarının birçoğunu onaylamış; Venedik Tüzüğü, UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması, Avrupa Mimari Mirasının Korunması ile Avrupa Arkeoloji Mirasının Korunması Sözleşmelerini kanunlaştırarak birer iç hukuk belgesi haline getirmiştir (ICOMOS, 2013).

Doğa ve kültür mirasının çeşitliliği ile ülke genelinde sergilediği zenginlik, bu mirası korumanın ve koruma gerekçelerini oluşturan zeminin açıklanmasını, bir "mirasyedi" gibi katkı verilmeksizin kullanılması ile yok edilmesinin önüne geçilmesini gerektirmektedir. Antika eşya sahibi olmanın önemli bir ayrıcalık sayıldığı günümüzde, eski kavramı ile kültür varlığı arasındaki ayırım net çizgilerle belirlenmeli, belgelenmeli ve tüm çalışmalar modern teknolojilerin eşliğinde uluslararası standartlara, bildirge ve sözleşmelere uygun şekilde kesintisiz, sistematik bir yaklaşımla yaşama geçirilmelidir (Asatekin, 2004: 49).

Çalışmanın temel amacı; sürdürülebilir kalkınma ile kentsel gelişimde stratejik öneme sahip kültür mirasının korunması, geliştirilmesi ve

sürdürülebilirliği çerçevesinde faaliyet gösteren kalkınma ajanslarından Orta Karadeniz Kalkınma Ajansının (OKA) bu alandaki uygulama ve politikalarını değerlendirmektir. Kalkınma ajanslarının gelecekteki çalışmalarında kültürel miras konusuna öncelik verilmesi gerektiği düşünülmekte; uygulamaların etkili ve etkin bir şekilde yaşama geçirilmesi için proje teklif çağrılarının daha yüksek düzeyde başarıyı yakalayacak şekilde tasarlanmasına, doğrudan doğa ve kültür varlıklarının korunması içerikli destek mekanizmalarının geliştirilmesine yönelik öneriler sunulmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın ilk iki bölümünde çağdaş ve modern korumacılık felsefesi ve yaklaşımları, ilgili kuram ve evrensel ilkeler eşliğinde anlatılmış; insanoğlunun tarihsel serüvenine eşlik eden son derece geniş bir yazına, farklı disiplin, bileşen ve boyuta sahip bu konunun ayrıntı düzeyi, izleyen bölümlerdeki görüş ve çıkarımlara ışık tutacak şekilde belirlenmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi, kabul ve sınırları özetlenmiş; dördüncü bölümde, OKA örneği üzerinden değerlendirme yapılırken, beşinci ve son bölümde politika önerileri ile koruma ve korumacılığa yönelik stratejilere yer verilmiştir.

1. Tarihsel Gelişim

“Dünya mirası” kavramının kökeni sayılabilecek ilk izlerle M.Ö. 5’inci yüzyılda kaleme alınan Herodot’un Tarih’inde karşılaşılmaktadır. Aynı dönemde Yunan yazarların, ünü ülke sınırlarını aşan anıtsal yapıtlardan bahsettikleri; İskenderiye Kütüphanesi yöneticisi Cyreneli Callimachus’un, Dünya Harikaları Koleksiyonu adlı kitabında Yedi Harika’yı saydığı ve bilgi verdiği bilinmektedir. Kütüphanenin yakılması ile birlikte yok olan kitabın ardından Orta Çağ’da liste yeniden derlenmiş ve bu listeye “Antikçağın Etkileyici Yedi Anıtı” adı verilmiştir (Ege, 2007: 8).

İçeriği ve kapsamı farklı yorumlara açık “koruma” teriminin günümüzde daha çok doğal çevre ve yapılar için kullanılmakta olduğu, kavramı ortaya çıkaran kaygıların da tarih boyunca insanlığın gündeminde bulunduğu görülmektedir (Şahin 2004: 10). Toplumların, hemen her dönemde özellikle savaş ve yağmalarda kutsal sayılan ya da değer

atfedilen varlıkların zarar görmelerini önlemek üzere çaba gösterdikleri; anlaşma ve iş birliği yaptıkları, bir yaklaşım olarak “korumacılığın” köklerinin ise Hıristiyanlığın ilk günlerine kadar uzandığı kabul edilmektedir (Armağan, 2022: 7). Zamanının sosyoekonomik koşulları ile siyasal üstyapısının şekillendirdiği koruma kararlarında, dinsel ve etnik aidiyet duygularının yanı sıra, dönemsel değişkenlik gösteren estetik algısı ile sanatsal anlayışların da etkileri izlenebilmektedir (Dedehayır 2010: 9). Orta Çağ’da politik gerekçeler; Rönesans’ta ise papaların Roma Dönemi yapılarının ayağa kaldırılmasına yönelik kararları ile gelişme kaydeden korumacılık felsefesi, 17’nci yüzyılda İsveç ve Danimarka’daki eski taşınır yapıtlar için çıkarılan kral buyrukları ile yaygınlaşmış; ideolojik temelli bu seçmeci kararlar, teorinin pratikle buluştuğu ilk onarım ve müdahalelerin yolunu açmıştır (Ege, 2007: 8).

Fransız Devrimi’nin çalkantılı günlerinde, soyluların mülkiyetinde bulunan ya da kraliyetin simgesi durumundaki özgün yapıtların önemli bir bölümü yıkılmış, devrimden beslenen ulusçuluk ve ulus devlet algısına koşut olarak “kültürel koruma” sistematığı de bu yıkımlara duyulan tepkiden doğmuştur (Ege, 2007: 8). 18’nci yüzyılın son günlerinde, içerik, kapsam ve yöntemler de çeşitlilik kazanmış, korumacılık felsefesi ve yaklaşımları tüm Avrupa’ya yayılmıştır.

İlk yasal düzenlemelerin göze çarptığı, onarımların bilimsel yöntem ve esaslara dayandırıldığı bu dönemde, Fransız mimar ve kuramcı Viollet-le-Duc’un “Üslup Birliği” ilkesi doğrultusunda gerçekleştirdiği restorasyonlar, “evrensel mimari korumacılık” anlayışının da ilk örnekleridir (Şahin, 2004: 10). Sınır ve kısıtları yeterince belirlenmemiş Üslup Birliği uygulamalarının sonucunda ortaya çıkan gelişigüzel onarımlar ya da yapının ömrü boyunca hiç olmadığı düzeyde bir bütünlükte sunulması, büyük tartışmaları beraberinde getirmiş; restorasyon projelerini tümünden reddeden tepkilerin yükseldiği günleri, Sanayi Devrimi çevresel felaketlerinin yol açtığı ve doğa ile tarihi kentlere yönelik ilginin arttığı, yeni bir dönem izlemiştir (Şahin, 2004: 10-12).

20’nci yüzyılda kültürel mirasın korunmasına yönelik ilk çabalar, 1899, 1907 ve 1954 yıllarında imzalanan

Lahey Sözleşmeleri ile 1931 Atina ve 1949'daki Cenevre kararları zeminine inşa edilmiş; Lahey Sözleşmeleri ile de normatif bir içerik kazanmıştır (Başlar, 2011). 1899 yılında imzalanan Lahey Sözleşmesi, savaş ve çatışmalarda kültür varlıklarının korunmasını hükme bağlayan, yağmaya ve patlayıcı madde kullanımına yasak getiren ilk uluslararası belgedir (Armağan, 2022: 17). Savaş, kuşatma ve bombardımanlarda korunması gereken kültür mirasının kapsamı, 1907 tarihli sözleşme ile genişletilmiş; 1954'te imzalanan Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunmasına Dair Sözleşme ile içerik geliştirilirken, kaçakçılığın önlenmesine de gayret gösterilmiştir (Armağan, 2022: 18). Mimari mirasın korunması alanındaki hükümleri ile bilinen Atina Tüzüğü'nde, dönemin gereksinim ve öncelikleri doğrultusunda kararlar alınmış; "restorasyonlarda yapının kendi elemanlarının kullanılarak niteliği, tarihi ve estetik değerlerine" zarar verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır (Şahin, 2004: 11; Toköz ve İpekoğlu, 2020). Cenevre Sözleşmesi'nde ise günümüzde de geçerliliğini koruyan çatışma ve savaş hukuku gündeme gelmiş; yerleşimler ile tarihi ve her türden korunmasız sivil yapıya yönelik saldırı insanlık suçu sayılmıştır. Cenevre'de kültür varlıklarının korunması için özel bir oturum açılmadığı, sivillerin korunması başlığı altında yapılan genel değerlendirmeyle yetinilirken, 1899 ve 1907 hükümlerinin yinlendiği görülmektedir (Armağan, 2022: 20). Yüzyılın ilk yarısında, plansız kentleşme olgusu ve benzersiz yıkımlarıyla dünya savaşlarının, insanoğlunun tarihsel serüveninde gelecek kuşaklara aktarılması gereken değerlere olan farkındalığı derinleştirdiği, koruma çalışmalarını uluslararası sözleşme ve platformlara taşıyarak yeni bir boyut eklediği söylenebilmektedir. Bununla birlikte, Lahey Sözleşmesi ile Atina Tüzüğü'nde, korunmasına odaklanılan kültürel mirasın kapsamının anıtsal tek yapı ya da sanatsal, tarihi öneme sahip taşınabilir objelerle sınırlandırıldığı da dikkat çekmektedir (Zor, 2019: 14).

Bu dönemin; içerisine iki dünya savaşı sığdıran 20'nci yüzyılın ilk yarısının, önemli gelişmelerinden birisi de UNESCO'nun kurulmasıdır. Kültür mirasının korunmasında bir mihenk taşı adeta bir dönüm

noktası olan UNESCO'nun kuruluş sözleşmesi 1945'te imzalanmış ve ertesi yıl faaliyetlerine başlamıştır. Uluslararası anlaşmaları kurgulayan, iş birliklerinin tasarımı görev alan, organizasyonlara ev sahipliği yapan ve kampanyalar düzenleyen UNESCO, anahtar rol üstlenen bir aktör kimliğiyle günümüzde de alandaki çalışmaların yükünü omuzlamaya devam etmektedir.

Kültürel mirasın korunması tartışmalarının, 1960'lardaki bir dizi gelişme ile birlikte stratejik önem kazandığı ve barış günleri gündeminin ilk sıralarına yerleştiği görülmektedir. Bu gelişmelerden ilki 1960 yılında inşaatına başlanan Asvan Barajı'dır. Projenin Abu Simbel Tapınağı'nı sular altında bırakması olasılığı ile 1966 Venedik ve Floransa taşkınları, evrensel değer taşıyan varlıkların korunmasında uluslararası iş birliğini içeren çözümlere duyulan gereksinimi gözler önüne sermiştir (Başlar, 2011; Avrami ve Mason, 2019). 1964'te, Venedik Tüzüğü ile taçlandırılan çalışmaların yanı sıra doğal ve kültürel mirasın bir araya getirilmesi düşüncesi ilk kez 1965'te Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) düzenlenen bir etkinlikte dile getirilmiş; "dünyanın seçkin değerlerinin günümüz ve geleceğin sakinleri" için korunmasına yönelik ortaklık kültürünün geliştirilmesi önerilmiştir (Avrami ve Mason, 2019). Venedik Tüzüğü, tekil yapılardan yerleşim düzeyine genişlettiği korumacılık ölçeği ve bütüncül yaklaşımının yanı sıra çağdaş restorasyon ilkeleri ve tekniklerinin temellerini atan kavramsal çerçevesi ile günümüzde de mimari mirasın korunmasında anayasa olarak kabul görmektedir (Armağan, 2022: 18). Tüm bu gelişmeler üzerine 1972 yılında düzenlenen Stockholm Konferansı'nın Eylem Çerçevesi belgesinde kültür mirasının korunmasına da yer verilmiş, böylece konunun, insan çevresi ve doğasının ayrılmaz bir parçası olduğu bir kez daha kayıtlara geçmiştir (Aşan, 2022).

Yoğun diplomasi ile tarafların görüş birliğinin yarattığı sinerji kısa sürede sonuç vermiş, "Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (International Union for Conservation of Nature/IUCN)" ile UNESCO'nun, birbirlerinden bağımsız olarak hazırladıkları taslaklar bir araya getirilmiş ve 1971 yılında UNESCO Genel Konferansı'nın

17'nci oturumunda imzaya açılmıştır (RG, 1983b). 17 Aralık 1975 tarihinde yürürlüğe giren UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne, 2023 yılı itibarıyla, 195 ülkenin onay verdiği görülmekte, sözleşmenin en fazla devletin taraf olduğu uluslararası belgelerden birisi olduğu anlaşılmaktadır (UNESCO, 2023).

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, UNESCO'nun kültürel mirasın korunmasına yönelik hazırladığı altı sözleşme içerisinde en çok bilineni ve geniş katılımlı olanıdır (UNESCO, 2023). Sözleşmenin UNESCO çatısı altında hazırlanmasının ilk nedeni, kurucu belgenin birinci maddesindeki "tarihi değerlerin korunmasında devletlere, uluslararası antlaşma yapma" yetkisinin tanınmış olmasıdır (Başlar, 2011). Bu yetkiye istinaden, Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Varlıklarının Korunmasına Dair Sözleşme ile 1970 tarihli Kültürel Mirasın Yasadışı Ticaretinin Engellenmesi Sözleşmeleri hazırlanmış, her iki çalışma, Dünya Mirası Sözleşmesi'nin de UNESCO tarafından kurgulanmasının önünü açmıştır (Avrami ve Mason 2019). 1960 yılında UNESCO'nun, Asvan Baraj Gölü'nden Abu Simbel Tapınağı'nı taşımak üzere başlattığı Nubian Kampanyası'nın yakaladığı ve o güne kadar bir örneği bulunmayan sıra dışı başarının da diğer önemli neden olarak gösterilebileceği değerlendirilmektedir (Başlar, 2011). Mısır ve Sudan hükümetlerinin çağrısıyla, aralarında II. Ramses Heykeli'nin de bulunduğu üç bin yıllık yapıtlar için başlatılan kampanya ile 22 anıt, parçalar halinde sökülerek şimdiki yerlerine taşınmış; 50 ülke 80 milyon Amerikan doları yardım sağlarken, beş kıtadan oluşturulan bilirkişi heyeti de süreç boyunca görev yapmıştır (Stone-Ideas, 2018). Yirmi yılda tamamlanan kampanyanın gelişimi ve yankıları, Dünya Mirası Sözleşmesi'nin tasarımı ile sonrasındaki kurtarma ve restorasyon kampanyaları² için de ilham kaynağı olmuş, Abu Simbel anıtları da

Nubian Kampanyası'nın tamamlanmasından hemen önce 1979 yılında, UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmıştır (UNESCO, 2023).

II. Dünya Savaşı'ndan 1970'lere kadar kültürel miras kavramı ve korunması alanındaki uluslararası iş birliği ve anlaşmaların öne çıktığı, bu çalışmaların ise toplumsal ilişkiler, yaşam koşulları ve gereksinimler doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Dünya Mirası Sözleşmesi ise yüzyılları aşan deneyimlere dayalı kavramsal çerçevesi, terimlerinin içeriği ve kapsamının yanı sıra, uluslararası ilişkiler ve hukuksal boyutlarıyla da paradigmaları değiştirmiş; deyim yerindeyse, tam bir devrim yaratmıştır. Sözleşme ile yerel kültürleri, yöresel zenginlikleri, bölgesel ve ulusal kimlikleri dünyayla buluşturan bütüncül bir bakış açısı getirilmiş; aidiyet, toplumsal imge ve değerler ile doğal ve tarihi çevreye farkındalığı yüksek, dengeli ve sürdürülebilir kullanımı, ortak mirastan duyduğu mutluluğu önceleyen bireylerin oluşturacağı evrensel yurttaşlığın önü açılmıştır. Günümüzde de yaşam koşulları, gereksinimler ve uluslararası ilişkiler doğrultusunda değişim ve yeniliklere gereksinim duyulmakta; sözleşmenin temelini oluşturan yaklaşım ile bütüncül perspektifin ise korunduğu, zaman içerisinde eklenen sürdürülebilirlik kavramı ve sosyokültürel boyutla birlikte korumacılık felsefesi ve uygulamalarının derinleştiği anlaşılmaktadır (Zor, 2019: 14).

21'nci yüzyılda da doğa ve kültür mirasının korunması, ulusal ve uluslararası gündemin ilk sıralarında bulunmakta; toplumsal yaşamın en çok ilgi çeken konuları arasında yer almaktadır. Dünya Mirası Sözleşmesi'nin aydınlattığı yolda korumacılık alanındaki evrensel düzenlemeler sürerken, çalışmalar daha çok üçüncü kuşak olarak anılan çevre, barış, sosyoekonomik ve kültürel haklar üzerinde yoğunlaşmaktadır (Osmanoğlu, 2019; UNESCO, 2023).

2 Bunlar arasında Venedik Lagünü (İtalya), Moenjodaro Arkeolojik Alanı (Pakistan), Borobodur Tapınağı Kompleksi (Endonezya) kampanyaları sayılabilir (Başlar, 2011).

2. Temel Kavram, Kuram ve Yaklaşımlar

Dünya Mirası Sözleşmesi'nin içerik, kapsam ve hedeflerinin iyi kavranabilmesi; kültürel "miras", "seçkin değer", "mal" ve "varlık" gibi terimler, bu terimlere içeriklerini kazandıran tarihsel süreç ile arka planında yatan gelişmelerin doğru analizine bağlıdır. Sözleşme, doğal ve kültürel değerler üzerindeki "daimi egemenlik ilkesi" ile "iç işlerine karışmama yasağı" gibi geleneksel hukukun temel kavramlarının sorgulanmaya başlandığı ve yerine evrensel bakış açısının inşa edildiği bir dönemde hazırlanmış; bu kaynak ve varlıkların korunmasında taraf devletleri, uluslararası toplum karşısında yükümlülük altına almıştır (Başlar, 2011).

1967 yılında Maltalı diplomat Pardo'nun açık deniz diplerindeki doğal kaynaklara dikkat çekmek üzere ortaya attığı "insanlığın ortak mirası" tanımı kısa sürede benimsenerek normatif bir içerik kazanmış; gök cisimleri, Antarktika ile diğer küresel müşterekler için de kullanılmaya başlanmıştır (Başlar, 2011). Etimolojisiyle bir iyelik ilişkisine işaret eden ve üzerinde sahibine her türlü kullanım yetkisi veren, 1950'lerde yalnızca savaş sırasında korunacak anıt, bina ve yapılar için kullanılan "mal" tanımı; tarihi kentler, manzaralar, somut olmayan değerlere de uzanacak şekilde yerini, gelecek kuşaklara karşı sorumluluğu vurgulayan "miras" terimine bırakmış, böylece iki kavram arasındaki karmaşa Dünya Mirası Sözleşmesi ile birlikte tamamen ortadan kalkmıştır. Yine, Venedik Tüzüğü'ndeki bütüncül yaklaşım ve ölçek anlayışının yanı sıra değişen paradigmaya uygun olarak arkeolojik kalıntılar, büyük ölçekli cami, han, hamam gibi yapılar için kullanılan "anıt" teriminin kapsadığı görece dar çerçeve, daha mütevazı yapı gruplarını da içerecek geniş bir yelpazeye oturtulmuş, bu anlayış "miras" teriminde karşılığını bulmuştur. Benzer bakış açısı 1975'deki Amsterdam Bildirgesi'nde de kendisini göstermekte; mimari mirasın yalnızca anıtsal yapıları değil, tarihi ve kültürel nitelik taşıyan kentsel ve kırsal alanlardaki yapı gruplarını da içerdiği dile getirilmektedir (Asatekin, 2004: 23).

Böylece, devletlerin mutlak egemenlik alanı içerisinde bir sorun olarak görülen kültürel malların korunması anlayışı, 1970'lerle birlikte tamamen terk

edilmiş ve insan yapısı değerler ile doğal oluşumların korunmasını "ortak ilgi alanı" kabul eden çağdaş yaklaşım benimsenmiştir. Bu tarihten itibaren doğal kaynaklar için kullanılan "ortak miras" sözcüklerinin kültür varlıklarını da kapsayarak uluslararası yazına işlendiği ve hızla benimsendiği görülmektedir (Başlar, 2011; Avrami ve Mason, 2019).

Çağdaş yaklaşımın en önemli sonuçlarından birisi "kuşaklararası adalet" ilkesidir. Bu ilkeye göre insanlık, koruma alanında şimdiki ve gelecek kuşaklara karşı yaşamsal bir sorumluluk taşımaktadır (Başlar, 2011). Dünya Mirası Sözleşmesi'ne göre taraf devletler; (seçkin) mirasın korunmasını öncelikle kabul etmekte, böylece gelecek kuşaklara iletilmek üzere ortak değerlerin korunması sorumluluğu, hukuki bir boyut kazanmaktadır (RG, 1983b). Bu sorumluluk; kültür mirasına zarar veren devletlere karşı diğer ülkelerin yargı seçeneğini kullanması, önlemler alması ya da diplomatik yollara başvurulabilmesi gibi hak ve seçenekleri de beraberinde getirmektedir.

Zamanla "miras" sözcüğünü, mirasyedi kavramı ile ilişkilendiren eleştiriler, yeni tanımların geliştirilmesine zemin hazırlamış; 1980'lerden itibaren "kültürel ve doğal değer" kavramları, daha sonra ise "kültür ve doğa varlığı" terimleri daha fazla tercih edilmeye başlanmıştır. Yeni yüzyılda bilinirliği artan Dünya Mirası Listesi ile "miras" terimi yeniden gündeme gelse de "varlık" sözcüğünün kültürel zenginliği de kapsadığına olan inancın, bu terimin daha yaygın kullanılmasına katkı sağladığı anlaşılmaktadır (Asatekin, 2004: 22).

2.1. Kültür Mirasının Önemi, Sürdürülebilirliği ve Korumacılık Kuramlarının Genel İlkeleri

Kültür varlığı, "yeryüzünün herhangi bir yerinde bulunan, belge niteliği taşıyan ve geçmiş kültürlere ilişkin bilgi veren, her türlü taşınır ya da taşınmaz" olarak tanımlanmaktadır (Asatekin, 2004: 22). ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde ise kültür mirası; "iyelik bağına bakılmaksızın günümüze kadar ulaşan inanç sistemleri, bilgi, gelenek ve görenekler ile değişim geçiren tüm değerleri yansıtan soyut ya da somut

varlıklardır” (ICOMOS, 2013). Yine bildirgeye göre kültürel miras, zaman içerisinde yaşanan değişimler, etkileşimler ve çevrenin tüm özelliklerini kapsamakta, insanoğlu ile mekanın ilişkisine ışık tutmaktadır.

Kültür mirası; insan ve toplumun sürekliliği, kimliklerinin en önemli bileşeni ve geçmişin somut belgeleridir. Kültürel miras alanları ise -özellikle tarihi yerleşimlerde- birbirlerini etkileyen ve dönüştüren farklılıklardan oluşan karmaşık sentezler ve çok katmanlı bileşenlerdir (Deniz, 2022). Bu çok katmanlı yapılar, sakinlerinin deneyimleri ile özgünleşmekte; geçmişle bağlar güçlenirken, aidiyet duyguları da pekişmektedir.

Kültürel miras; geçmişin geleceği şekillendirmesini sağlarken modern ile geleneği bütünleştirmekte, yüzyılların deneyimleri ve düşüncelerini yenilikçilikle harmanlayarak sürdürülebilir kalkınmada kritik rol üstlenmektedir. Yaratıcı kullanımıyla sosyoekonomik faydalar üretmekte, turizm ve girişimciliği geliştirmekte, kamu ve özel sektör yatırımlarını teşvik etmektedir. Vergi indirimleri gibi kazanımlar sağlamakta, istihdamı artırmakta, gelirleri çeşitlendirirken yükseltmektedir (Dzialek ve Murzyn-Kupisz, 2013; Şahin, 2004: 42-44; Deniz, 2022). Çevre, doğa ve kültür varlıklarına duyarlı yüksek ziyaretçi profiliyle bu ekonomik kaynağın, yeşil ekonomiler ve iklim değişikliğine yönelik politikaların yürürlüğe girmesini hızlandırdığı; yerel topluluklar, alt grup ve kültürlerin uyumu, sosyal içerme, yönetim ve süreçlerine katılımı, kuşaklararası adalet ve eşitlik, kültürel çeşitliliğin korunması ve canlandırılması, halkların bir arada barış içerisinde yaşaması, insan hakları ve demokrasi ile toplumsal gönencin yükselmesi üzerinde de olumlu etkilerinin bulunduğu dile getirilmektedir (Dzialek ve Murzyn-Kupisz, 2013). Doğa ve kültür varlıkları; yerleşim ve tarihi kentlere zengin görsellik, saygınlık ve bilinirlik, özgün bir form ve mimari çeşitlilik kazandırmakta; yenilenme süreçlerini hızlandırmakta; saygınlık ve markalaşmanın yanı sıra bilgi ekonomileri ve planlama yaklaşımlarının insan yaşamına katılımını sağlamaktadır (Dzialek ve Murzyn-Kupisz, 2013).

İster taşınır, soyut isterse de somut ya da taşınmaz niteliğe sahip olsun bir kültürel miras yapısı; sosyal,

tarihsel, ekonomik, sanatsal, estetik, etnik, dini, manevi, simgesel, politik değer ya da değerleri içermektedir (Asatekin, 2004: 21-25; Avrami ve Mason 2019). Varlık ve yapıtları ortaya çıkaran, kullanan ve zaman içinde değişen toplumların sosyoekonomik ve kültürel niteliklerinin yanı sıra, kullandıkları teknoloji, moda, estetik algı ve beğenileri, yaşam biçimleri ile normlarının kavranabilmesini sağlayacak, kimlik ve belleklerini koruyacak bu eşsiz kaynağın gelecek kuşaklara iletilmesi ise insanlığın en önemli sorumlulukları arasında gösterilmektedir (Asatekin, 2004: 21-25).

Kültür mirasının yaşatılması, geleceğe yönelik mesaj ya da bilgi ile birlikte aktarılması, “koruma” olarak bilinmektedir. Taşınır kültür varlıklarının fiziksel ya da kimyasal sorunlarına müdahale ederek onların ömrünü uzatmaya yönelik uygulamalara “konservasyon” adı verilmekte; yapının mevcut durumunun korunarak, bozulmanın kontrol edilmesi ve daha fazla bozulmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır (Deniz, 2022; Ersen, 2009). Müzeciliğin ilgi alanına giren konservasyonda; tekstil, seramik, ahşap, cam ve taş gibi farklı alanlarda uzmanlaşma söz konusu iken, laboratuvar koşulları ile teknolojilerine göre müdahale kararları oluşturulmaktadır. Mimari ölçekte bir kültür varlığına ise önem ve değeri, sorunları ile teknolojik olanaklara göre müdahale edilmektedir. Mimari korumada temel amaç özgün olanın yaşatılması iken yapının, bakan kişi tarafından kavranabilmesi; gördüklerini yorumlayabilirken dönemin tarihsel, sosyoekonomik ve sanatsal niteliklerinden çıkarımlar yapabileceği istenmekte; yapıyı anlayabilmesi ve estetik bütünlüğünü algılayabilmesi beklenmektedir (Ersen, 2009). Bu da yapının tarihi özellikleriyle birlikte estetik bütünlüğünün de korunmasını diğer bir deyişle yaşı ve yaşlanmışlığı ile yüzey patinaları, mimari form ve şeması, taşıyıcı sistemi ve bunlar arasında bir denge kurulmasını gerektirmektedir.

Görece uzun bir süreçte bilimsel verilerin irdelenmesiyle ulaşılan koruma kuramları, ulusal kısıtlar ile uluslararası sözleşmelerde sınırları çizilen evrensel ilkelere uygun çözümlerin oluşturulmasına ve bu çözümlerin fiziksel ortama yansıtıldığı karar ve müdahaleler dizgesine “restorasyon” adı

verilmektedir. Mimari mirasa yönelik müdahaleler bakım, basit ve esaslı onarım (restorasyon) ile yeniden yapma (rekonstrüksiyon) başlıkları altında üç farklı grupta toplanmaktadır (KTB, 2024a).

2.1.1. Sürdürülebilir Kalkınma, Kentsel Gelişim ve Kültür Mirası

İnsanoğlunun gelecek yolculuğunda temel dayanağı, yaşam ve tüm parçalarında “sürdürülebilirlik” olgusunu gerçekleştirebilmesi, buna yönelik politika, tasarım ve önlemlerin tüm dünyada anlaşılabilirliği ile kesintisiz gündemde tutulmasıdır. İlk kez Stockholm Konferansı’nda tartışılan sürdürülebilirlik teriminin; Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun (World Commission on Environment and Development/WCED) “Ortak Geleceğimiz (1987)” adlı çalışmasında içeriği belirlenmiş, bu tarihten itibaren de yaygınlık kazandığı görülmüştür (Deniz, 2022; Türkoğlu, 2020). Terime duyulan gereksinim ve içeriğin geliştirilmesinde “kalkınma” kavramı ve çerçevesi etkili olmuş, zaman içerisinde “sürdürülebilir kalkınma” tamlaması daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Raporda sürdürülebilir kalkınma, “bugün ve geleceğin gereksinimlerini karşılayan kalkınma” olarak ifade edilmekte; üzerinde görüş birliği bulunan başka bir tanıma göre “çevre ile toplum arasındaki bağlantının yaşatılması” şeklinde özetlenmektedir (WCED, 1987).

Kentsel gelişim, en basit haliyle yeni varlıkların yaratılması, mekanların eklenmesi anlamını taşımaktadır. Metropoller ve yoğunluğu yüksek yerleşimlerde nüfus artışı, yapılaşma ve büyümenin, alışlagelen tüketim kalıplarının sınır tanımaksızın sürdürülmesi, kaynakların ölçüsüzce tüketilmesi, küreselleşmeye biran önce eklenme kaygıları, sosyoekonomik yapı ve kimlikleri hızla dönüştüren rakip, yarışçı kent algısı doğa ve kültür mirası üzerindeki baskıyı da artırmakta; koruma uygulamalarının yetersiz kalmasına, yaşam kalitesinin bozulmasına yol açmaktadır (Osmanoğlu, 2019; Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2021). Yakın gelecekte bu değişimin daha hızlı ve yoğun yaşanacağı öngörülmekte; kentleri sosyokültürel kayıplar, çevresel yıkım, kutuplaşma ve ayrışma süreçlerinin tetikleyeceği büyük dönüşümlerin beklediği tahmin

edilmektedir (Osmanoğlu, 2019). 21’nci yüzyılın ikinci yarısında dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisinin kentlerde yaşayacağı gerçeği sorunu daha da büyütme ve etkili çözüm önerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir (Osmanoğlu, 2019).

Günümüzde terazinin ekonomi kefesinin ağır bastığı, dengeli büyüme yaklaşımının tamamen yadsındığı, rant, kâr ya da maksimum kazanca yönelik projeler geliştirilirken, doğa ve kültür varlıklarının “nitelikli ürünlere dönüştürülmesi gereken birer meta” olarak algılandığı ve korunmalarının da bu anlayış doğrultusunda dikkate alındığı uygulamalarla sıkça karşılaşmaktadır. Bu yaklaşım doğal ve kültürel mirası olumsuz etkilemekte; insanoğlu ve dünyanın geçmişine ait ortak belleğinin, teknolojik, bilimsel ve sosyokültürel birikim ile bu birikimin devamı için kritik ve vazgeçilemez önemde oldukları gerçeğini de unutturabilmektedir (Lautso, vd., 2002). Son yıllarda dünya genelinde bu yaklaşımdan olumsuz etkilenen çok sayıda varlığın bulunduğu gözlenmektedir. Türkiye’de ise Maden Kanunu ile (RG, 1985) ormanlar, yeşil alanlar, mera ve tarım arazileri, hatta milli parkların ruhsat için tahsis edilebildiği benzer şekilde Turizmi Teşvik Kanunu (RG, 1982) ve Orman Kanunu (RG, 1956) ile ilgili mevzuat doğrultusunda da yapılaşma baskısının arttığı; doğal ve kültürel değerlerin yok olma tehdidiyle yüzleşmek zorunda kaldığı görülmektedir (Osmanoğlu, 2019).

Küreselleşme olgusu, alt kültürler ve yaşam biçimlerini de etkilemekte; kültürel çeşitlilik ve kimliklerin korunması, tüm dünyayı ilgilendiren bir sorun olarak kendisini hissettirmektedir. Kuşaktan kuşağa aktarılan değer ve kimliklerin bir parçası olması niteliğiyle kültür mirası, bu çeşitliliğin korunmasında ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasında dolayısıyla toplumun geleceğinin şekillendirilmesinde kritik rol üstlenmektedir (Lautso, vd., 2002). Avrupa Çevre Ajansının daha yaşanabilir kentler için belirlediği hedefler içerisinde de kültürel çeşitliliği yaşatmak ilk sıralarda yer almakta; sürdürülebilir kalkınma ve gelişme için kent merkezi ve yerel çevrenin rolü vurgulanırken, kültür varlıkları ve mimari mirasın korunması, en önemli göstergeler arasında sayılmaktadır (Lautso, vd., 2002).

2.1.2. Kültür Turizmi ve Kültür Mirası

Kültür ve turizm sözcükleri her geçen gün daha çok birlikte anılmakta, birbirini tamamladığı ve karşılıklı yarar sağladığı düşünülen bu iki alandan turizm sektörünün, miras ve tarihi dokuyu kentsel ölçekte sürdürülebilir kılmak için katalizör işlevi üstlenebileceği ifade edilmekte; kültür turizmindeki gelişmenin istihdam artışına, gelirlerin yükselmesine, farklı kültürlerle olan ilgi ile birlikte kent, bölge, ulus imgesi ile saygınlığına da katkı sağlayacağı dile getirilmektedir (Zoğal ve Emekli, 2017; Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2021). Her yıl düzenli büyüyen ekonomisi, gelir ve istihdamı ile birlikte kentli ve yöneticilerin, kültür turizmi ve mirasına olan ilgisi artmış, korumacılık yaklaşımlarında da bu turizm hareketinin sürdürülebilirliğe katkı sağlayacağı görüşü ağır basmaya başlamıştır (Orbaşlı, 2006: 162-167; Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2021).

Diğer taraftan, çok boyutlu, disiplinli ve aşamalı bir dizi faaliyeti içeren kültürel mirasın korunmasında, sektörün olumlu yönleri kadar olumsuz etkilerinin bulunduğu da bilinmektedir (Türkoğlu, 2020; Deniz, 2022). Geleneksel dokuyla iç içe yaşamlarını sürdüren sakinlerin, yerel topluluk ve grupların bütünlüğünün bozulması göze çarpan ilk önemli risk iken; kültürel çatışmalar, yapıtların zarar görmesi, hatalı yönetim uygulamaları, hızlı nüfus ve dengesiz ziyaretçi artışı ile çevreyle uyum sağlayamayan turist davranışları, kültür mirasına zarar veren diğer etkenler arasında sayılmaktadır (Lautso, vd., 2002; Osmanoglu, 2019; Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2021; Deniz, 2022).

Kültür varlıklarının pazarlanması gereken bir meta olarak değerlendirilmesi, evrensel korumacılık paradigmaları ile çelişmekte; ortak miras kadar kültür turizmine uzun vadede zarar verebileceği hususu bazı araştırmalarda dile getirilmektedir (Osmanoglu, 2019). Bu çalışmalarda; tarihi doku, yerel kimliği oluşturan değerler, gelenek ve görenekler ile ortak mirasın, küreselleşme ve sermayeden üzerine düşen payı almak üzere ulusal ve uluslararası pazarlara sunulması maksimum kâr ve kazancın öne çıkarıldığına; koruma ve geliştirme stratejilerinin ise ikinci plana itildiği bir değişim sürecinin yaşandığına dikkat çekilmektedir (Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2021). Kültür mirası ile sektör arasında doğru ve

yerinde bir ilişki kurulmasını engelleyen bu bakış açısı, öngörülenin çok üzerinde kullanım kararlarının alınmasına neden olmakta, uluslararası yazında bu ilişkinin “karşıtlam, çatışma, gerilim, karmaşa, çatışma ve iş birliği” ikilemi gibi kavramlarla anılmasına yol açmaktadır (Orbaşlı, 2006: 168-171; Osmanoglu, 2019; Türkoğlu, 2020).

Turizm sektörünü, kültür mirasının sürdürülebilirliğine zarar veren ve birçok sorunu beraberinde getiren faaliyet ve uygulamalardan kurtarmak, koruma ve geliştirme stratejileri geliştirmek, değişim süreci ve güncel eğilimleri doğru analiz ederek bu mirasın korunmasına öncelik vermek kritik önemdedir. Üst ölçekli planlar başta olmak üzere strateji belgeleri ile sektörün beklentileri, yönetim ve organizasyonu arasındaki kopukluğu ortadan kaldırmak, uluslararası ölçekte tanıtıma katkı sağlamak, bir anlamda mekanın ruhunu yaşatırken ziyaretçiye duyumsatmak gerekmektedir. Bu süreçte kültür turizminin, ortak mirasın korunması ve geliştirilmesi için kaynak yaratabileceği, erişilebilirliği artırırken, yerel sakinlerin yaşam kalitesini yükseltebilecek potansiyele sahip olduğu unutulmamalıdır.

3. Araştırma Yöntemi, Tanım ve Kabuller

Kültür mirasının korunması, geliştirilmesi ile bu mirasın sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkileri dikkate alındığında araştırma, OKA'yı vaka olarak kullanarak ajanların bu alandaki faaliyetlerini irdeleme ve anlamaya gayret gösteren, tek vaka tasarımı nitel araştırma sınıfında değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, güvenilir rapor ve bilgi kaynaklarına dayandığından kayıt tutma yönteminin de izleri görülebilmektedir. Çalışmada, vaka analizinin doğasına uygun olarak açıklayıcılık ve araştırma öncelikleri esas alınmış, genelden özele ilkesi doğrultusunda teknik ve mali destekler değerlendirilmiş, geçmişteki faaliyetlerden elde edilen birincil ve ikincil veriler derlenmiş, sayısal çözümler elde edilmiştir.

Çalışmanın sınırlarını belirleyen etkenlerden birisi üst ölçekli plan ve strateji belgeleridir. Turizm özel ihtisas komisyonu raporu, ulusal kalkınma planları,

Türkiye Turizm Stratejisi 2023 ile bölgenin yol haritası durumundaki Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi Bölgesel Gelişme Ana Planı (YHGP) olmak üzere üst ölçekli plan hükümlerinin konuya bakışı ile bölgeye yönelik kararları birlikte değerlendirilmiştir. Metin analizi yöntemi kullanılarak, kalkınma ajanslarının ilk bölge planları ile YHGP taranmış; bulgular tartışılırken öneriler getirilmiştir. OKA'nın veri setlerinden ürettiği yeni bilgi ve sonuçlarla temel araştırma özelliklerini taşıyan çalışma, bulguların tartışılması ve değerlendirilmesinde betimsel ve ilişkisel araştırma yöntemlerini kullanmayı yeğlemiştir. Betimsel analiz yöntemine uygun olarak elde edilen bulgular düzenlenerek yorumlanmış, görel ve zamana bağlı değişimler ile ilişkiler, nicel veri ve göstergelerle ifade edilmiştir.

Türkiye'de kalkınma ajanslarının sağladığı destekler, mali ve teknik olmak üzere iki grupta toplanmakta, mali destekler ise doğrudan finansman, finansman ve faizsiz kredi alt türlerini kapsamaktadır (RG, 2020). Ajansların çalışmalarına farkındalığı ve bu kurumların görece kısa bir zaman diliminde bilinirliğini artıran ise mali destek programlarıdır. Mali destek programları, doğrudan finansman desteği grubunda yer almakta ve "proje teklif çağrısı" yöntemiyle gerçekleştirilmektedir. Proje teklif çağrısı, mevzuatla belirlenmiş esas ve usullere göre, sınır ve öncelikleri başvuru rehberlerinde net olarak belirlenmiş tema, konu ya da alanlarda düzenlenmekte; bu rehberlerde ajansa sunulacak proje tekliflerinde uyulması gereken kurallar ve program hedefleri verilirken, başarılı projeler de hedeflere uygun tasarım ve kurguya sahip teklifler arasından seçilmektedir (RG, 2020).

5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun'a istinaden 22 Kasım 2008 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile kurulan OKA, 2009 yılının Ekim ayında çalışmalarına başlamış, o tarihten itibaren TR83 Düzey 2 Bölgesi'ndeki³ faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüştür. 2009 yılı Aralık ayında ilk teklif çağrısını kamuoyuna duyuran Ajans, desteklenmeye hak kazanan projelerle sözleşmeleri 2010'da

imzalamış ve uygulamayı da aynı yıl başlatmıştır. 2010 yılında ilk turizm mali destek programını yaşama geçiren OKA'nın bugüne kadar düzenlediği diğer 4 turizm programının başlangıç yılları sırasıyla 2016, 2018 ve 2019 olarak belirlenmiştir. 2018 yılında 2 farklı program kamuoyuna duyurulurken, fiziki ve mali gerçekleştirmelerin de ilk adımı niteliğindeki sözleşmeler, yine aynı yıl imzalanmıştır. Ajansın tüm turizm programlarında tür ve faaliyetlerin çeşitlendirilmesi öncelik olarak belirlenmiş; doğa ve kültür mirası ise altyapının iyileştirilmesi ile yeni mekanların üretilmesi amacı doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda, 2024 yılına kadar doğa ve kültür mirasının korunmasında doğrudan bir faaliyet ya da projesi bulunmayan OKA'nın korumacılık alanındaki çalışmalarının; turizm mali destek programları ve projelerinin gerçekleştirmeleri, bütçe ve parasal tutarları ile performans göstergeleri kullanılarak tartışılması gerektiği kabul edilmiştir. Araştırmada bulgular bu kabul doğrultusunda ortaya konulurken öneriler de bu çerçevede şekillendirilmiştir. Türkiye'de kalkınma ajanslarının benzer öncelik alanlarındaki uygulamalarında turizm mali destek programları önemli yer tutmaktadır. Bu yönüyle de OKA turizm mali destek programlarına ilişkin analiz ve değerlendirmelerin, ülke geneli için çıkarımlar yapılabilmesine ve bu alandaki diğer çalışmalara ışık tutması beklenmektedir.

OKA, sözleşmelerin imzalanması ile birlikte bütçeleri kesinleştirdiğinden hesap ve analizlere esas değerlendirmelerde sözleşme tarihleri olan 2010, 2016, 2018 ve 2019 yılları kullanılmış; bu yıl değerleri 2024 fiyatlarına⁴ dönüştürülerek, karşılaştırılabilirliği kolaylaştırılmıştır. Yine değerlendirme ve analizlerde, boyutsuz büyüklükleri içeren endekslerin yanı sıra ziyaretçi ve geceleme sayıları gibi ilgili aktör ve tüm paydaşlar tarafından kabul gören ve periyodik olarak güncellenen veri setlerinin kullanılmasına özen gösterilmiştir. Araştırmada, Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği'nin 5 ve 41'inci maddeleri uyarınca ajans

3 Metinde akışı kolaylaştırmak üzere İBBS TR83 Düzey 2 Bölgesi yerine "TR83 Düzey 2 Bölgesi" ya da "Orta Karadeniz Bölgesi" ifadelerinin kullanılmasını yeğlenmiştir.

4 T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı tarafından ilan edilen kamu sabit sermaye yatırım deflatörleri kullanılmıştır.

tarafından yararlanıcılarla birebir görüşme ve çalışma ziyaretlerindeki bulgulara dayanılarak hazırlanan denetim raporları ile bu raporlardaki performans göstergeleri ve İzleme ve Değerlendirme Birimi veri tabanı esas alınmıştır (RG, 2020).

4. Bulgular ve Tartışma

İlkle dolu geçmişi, özgün kaynakları, mimari varlıkları, mutfak kültürü ve taşınabilir değerlerinin yanında biyolojik açıdan bir kıtada görülebilecek kadar büyük çeşitliliğiyle Türkiye, zengin bir doğal ve kültürel mirasa sahiptir (KB, 2018: 45-46). Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda; "iklimi, doğal kaynakları ve zengin kültür mirasının yanı sıra konumunun sağladığı avantajlar, rakiplerine göre daha nitelikli ve yeni tesislere sahip olması nedeniyle turizm potansiyeli yüksek ülkeler" arasında gösterilen Türkiye'nin "doğal, kültürel ve ekonomik değerlerini verimli, akılcı ve planlı bir şekilde kullanabilmesi durumunda dünya turizminden alacağı payın da yükseleceği" vurgulanmış; bu değerlerin nitelikli ürünlere dönüştürülerek sektörün hizmetine sunulması gerektiğine dikkat çekilmiştir (KB, 2018: 45-46).

Türkiye'nin kültür mirası, doğal varlıklar ve kaynaklar ile turizm çeşitliliği bakımından önemli potansiyele sahip merkezlerinden birisi de Orta Karadeniz

Bölgesi'dir. Bölge, Yeşilirmak ve kolları ile Kızılırmak tarafından sulanan ovalarıyla tarihi boyunca önemli bir tarımsal üretim merkezi olmuş; Anadolu'yu kıyı Karadeniz'e bağlayan konumu ve İpek Yolu gibi ticaret yollarının üzerinde yer alan yerleşimleriyle Asur Ticaret Kolonilerinden günümüze, zengin bir kültür mirasını ulaştırmayı başarmıştır (Özdemir, 2010: 13-16). Bölgenin kültür ve doğa turizminde taşıdığı potansiyel, Türkiye Turizm Stratejisi 2023'te de vurgulanmış; "bu turizm türlerinin kıyı ve sağlık turizmi başta olmak üzere diğer türlerle bütünleştirilmesi bölgesel, ulusal ve küresel ölçekte öne çıkarılması, turizm ve faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi için planlama çalışmalarının yapılması gerektiği" belirtilmiştir (KTB, 2007: 52-53).

Taşınmaz doğa ve kültür varlıklarından 2863 sayılı Kanun'a göre T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından korunmak üzere kayıt altına alınanlar, "tescilli yapıt" olarak adlandırılmaktadır (RG, 1983a). Kültür mirasının en önemli parçası durumundaki bu değerlere her gün yenileri eklenmekte; çalışmalar ülke genelinde kesintisiz sürerken, koruma altındaki yapıt sayısının da arttığı görülmektedir. TR83 Düzey 2 Bölgesi ve ülke genelindeki tescilli yapıt sayısı Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'e göre, bölgedeki tescilli yapıtların ülke genelinin yüzde 2,44'ünü; Tokat ile Samsun'da yoğunlaşan değerlerin de Orta Karadeniz Bölgesi envanterinin yüzde 68'ini oluşturduğu anlaşılmaktadır (TÜİK, 2023).

Tablo 1: Türkiye ve TR83 Düzey 2 Bölgesi'ndeki Tescilli Yapıtlar (Kaynak: TÜİK, 2023)

Tescilli Kültür Varlığı	Türkiye	TR83 Düzey 2 Bölgesi	Oran (%)
Korunmaya Alınan Sokaklar	77	5	6,49
Anıt ve Abideler	423	3	0,71
İdari Yapılar	3.360	108	3,21
Kültürel Yapılar	14.797	486	3,28
Şehitlikler	334	5	1,50
Askeri Yapılar	1.608	18	1,12
Endüstriyel ve Ticari Yapılar	4.947	85	1,72
Dinsel Yapılar	11.168	495	4,43
Mezarlıklar	6.348	205	3,23
Sivil Mimarlık Örneği	75.663	1.494	1,97
Kalıntılar	3.399	90	2,65
TOPLAM	122.124	2.973	2,44

4.1. Bölge Planları ve Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi Bölgesel Gelişme Ana Planı'nda Kültürel Miras

Günümüzde artık korumacılık felsefesi, mekanın onu oluşturan öğeleriyle birlikte korunmasının yanı sıra soyut niteliklerinin toplumsal, ekolojik ve kültürel tüm boyutlarıyla değerlendirildiği bütünlük bir çerçeveye dönüşmüştür. Son gelişmeler, yeni yüzyılda kültürel mirasın korunmasında ve bu alandaki çalışmalarda konuyu çok boyutlu ve disiplinli irdeleyebilme ve daha geniş bir perspektif sunabilme yetkinliğine sahip stratejik planlama yaklaşımını öne çıkarmış; mirasın sürdürülebilirliğinde de “üst ölçekli stratejik plan kararlarına” gerek koşul niteliği kazandırmıştır (Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2021; Taylor, 2016).

Üst ölçekli plan ve strateji belgeleri; kültürel mirasın etkileşim alanları ile birlikte korunmasına, gelişme akslarının belirlenmesine, arazi kullanım kararları ile manipülatif fiyat hareketlerinin önlenmesine, belirlenen hedef ve beklentiler doğrultusunda kentin yönetilmesine katkı sağlamakta; kültür turizmi öncülüğünde sektöre yönelik stratejik müdahaleleri ortak bir paydada buluşturmaktadır (Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2021). Bu belgelerin planlama süreçlerinde etkin bir şekilde kullanılabilmesi, alt ölçekli plan kararları ve eylem planları ile yaşama geçirilmesi, diğer bir deyişle operasyonel düzeye indirgenmesi ile yukarıdan aşağıya bütüncül bir bakış açısı geliştirilebilmektedir. Böylece, demokratik bir zeminde stratejik müdahaleleri içeren bir çerçeve inşa edilebilmekte; imar uygulamaları başta olmak üzere kent planlama süreçleri daha sağlıklı yürütülebilmekte ve sürdürülebilirliğe daha fazla katkı sağlanabilmektedir.

Stratejik öneme sahip üst ölçekli planlar ve bölge planları, düzey 2 bölgelerinin yol haritalarıdır. Kalkınma ajansları tarafından düzey 2 bölgeleri için 2010-2013 dönemine yönelik hazırlanan ilk planlarda, sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmak üzere odaklanılan alanlar arasında kültürel miras; kapsamında ise daha çok envanterlerin çıkarılması, restorasyon ve kültür varlıklarının turistik kullanımlarının iyileştirilmesi konuları yer almaktadır. İçeriğine göre bölge planları;

“belirli kültür varlıklarının adlarına yer verilen ve sayısal veri sunmayan planlar”, “isimlerin yanı sıra bazı nicel verileri içeren planlar” ve “her ikisi ile birlikte mekansal dağılım bilgileri bulunan planlar” olmak üzere 3 grupta sınıflandırılabilir (Şimşek, G., 2019). 26 bölge planından 19’unda yalnızca isimler bulunurken; 4 planda sayısal verilere, 3 planda da sayısal veriler ile birlikte mekansal dağılıma ilişkin bilgilere yer verilmiştir (Şimşek, G., 2019).

Stratejik amaç ya da gelişme eksenleri, bir planın vizyonuna ulaşılmasını sağlayan, sosyoekonomik ve mekansal gelişmenin ana bileşenleridir. Bölge planları arasında kültürel miras bir gelişme eksenini belirleyen tek plan, TR71 Düzey 2 Bölgesi (Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir, Niğde) Bölge Planı’dır. Plan, tarihi ve kültürel mirası korumayı, turistik potansiyele sahip unsurları belirlemeyi ve envanterlerini hazırlamayı amaçlamaktadır (Şimşek, G., 2019). Öncelikler ise, plan hedefleri ve vizyon bildirgesine ulaşılmasına, sosyoekonomik ve mekansal gelişmeye katkı sağlayacak hedef ya da alt amaçlardır. Gelişme eksenlerinin altında yer alan bu hedefler; proje, tedbir ve öneri setlerinden oluşmaktadır. Kültürel miras gelişme eksenini de bulan TR71 Düzey 2 Bölgesi Bölge Planı, birden fazla önceliğe sahip tek bölge planıdır. On planda ise tek öncelik göze çarpmaktadır. Bu planlarda, kültür mirası; “koruma”, “koruma ve geliştirme”, “geliştirme ve erişimin çeşitlendirilmesi” ile “turizm altyapısının iyileştirilmesi” bağlamında ele alınmıştır (Şimşek, G., 2019).

Bölge planlarının yaklaşık yarısında kültür mirasının korunması ve kullanımı tedbiri yer almakta; TRC3 Düzey 2 Bölgesi’ne (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak) ait planda “dengeli kullanım” gözetilirken, TR81 Düzey 2 Bölgesi (Bartın, Karabük, Zonguldak) Bölge Planı’nda ise bu dengenin yerel paydaşların katılımı ile sağlanabileceği vurgulanmaktadır. Planların yarısından fazlası kültürel mirasın turizm sektöründe değerlendirilmesi ve turistik altyapının düzenlenmesine yönelik tedbir ve proje önerilerini içermektedir. Bu mirasın sürdürülebilir kullanımını vurgulayan plan ise TR83 Düzey 2 Bölgesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat) için hazırlanmış

olan YHGP'dir. Kültür mirasının planlanmasına yönelik tedbirleri içeren TR10 (İstanbul) ve TR83 Düzey 2 Bölgelerine ait bölge planlarında bu tedbirler; "ortak hafızayı oluşturan değerlerin belirlenmesi ve yaşatılması, koruma planlarının hazırlanması, yerel paydaşların koruma planlarına ve uygulamalarına katılımının sağlanması ve koruma planlarının diğer planların uygulama süreçleri ile bütünleştirilmesi" olarak sıralanmaktadır (Şimşek, G., 2019).

Türkiye'nin İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre düzey 2 bölgesi tanımına uyan ilk bölge planı olan YHGP'nin⁵ beş stratejik amacından birisi "Ekolojik Dengelerin, Çevrenin Korunması ve Durumunun İyileştirilmesidir." Bu amaca yönelik iki önceliğe, öncelikler altında da tedbir ve projelere yer verilmiştir (DPT, 2007: Ek-75). Bu amaç dışında, "İşletmelerin Rekabet Gücünün Artırılması ve Dışa Açılma" gelişme ekseninde yer alan dördüncü öncelik, "Bölge Turizminin Çeşitlendirilerek Geliştirilmesi ve Tanıtımı"; "Bölgenin Doğa ve Kültür Mirasının Sürdürülebilirlik İlkesi İçerisinde Turizme Kazandırılması" ise bu önceliğin tek tedbidir. Plana göre bu tedbir, "bölge potansiyelinin toplam gelirleri yükseltecek kullanımı ile doğa ve kültür mirasını gelecek kuşaklara aktaracak korumaya yönelik bir yapının kurgulanması gerektiği" öngörüsünden hareket etmektedir (DPT, 2007: Ek-75).

YHGP'de, ortak mirasın turizm gelirlerini yükseltmek hedefiyle sürdürülebilir kullanımına öncelik verilmiş; korumaya yönelik ise yalnızca Boğazköy-Alacahöyük Milli Parkı ile Ortaköy Şapınuva Ören Yeri'nin yönetim planlarının hazırlanması önerilmiştir. Plana göre bu iki arkeolojik sit alanının yönetim planları hazırlanarak gereksinim ve sürdürülebilirlik koşulları ortaya çıkarılmalı, plan kararları doğrultusunda da öncelikli yatırımlar belirlenerek yaşama geçirilmelidir. Bölge il ve

ilçelerinin turizm potansiyellerini bütünleştirecek turizm master planının hazırlanarak, bu planı oluşturacak rota ve tur güzergâhlarının geliştirilmesi ve desteklenmesi ise YHGP'nin en çarpıcı önerisidir (DPT, 2007: Ek-75). Ne var ki, 2007-2023 yıllarını kapsayan dönemde, YHGP'de yer alan bu önerinin uygulamaya geçirilemediği, bütünleşik bir Orta Karadeniz destinasyonu vizyonunun altlığını oluşturacak koridor, rota ve spot noktalarının da belirlenmediği görülmektedir. 2007-2023 döneminde, illerin 2018-2023 dönemini kapsayacak şekilde, farklı bakış açılarıyla ve birbirlerinden kopuk olarak hazırlattıkları sektörel eylem planlarından birisi de "kültür ve turizm" ilişkindir. Kalkınma Ajansı tarafından desteklenen bu planların da kullanılmadığı ve uygulamaya geçirilmediği bilinmektedir (OKA, 2024).

Destinasyon yönetimi, "yatırım planlamasından tanıtıma, teşvik ve destek uygulamalarından ilgili diğer her türden kararın merkez ile yerel aktörler arasındaki sinerji ile alınması, özel sektör finansmanının ortak bir havuzda buluşturulması ve turizme ilişkin faaliyetlerin etkin yönetilmesi" olarak tanımlanmaktadır (KB, 2018: 68-73). Ulusal kalkınma planları ve Türkiye Turizm Stratejisi 2023'te vurgulanan destinasyon yönetimi örgütlenmesini gerçekleştirmek, korumacılık ile turizmi ortak paydada buluşturmak ve sürdürülebilir yönetim yapısıyla yaşama geçirebilmenin yine ancak üst ölçekli plan ve strateji belgeleri ile mümkün olabileceği değerlendirilmektedir. Plan hiyerarşisi ve kademeli uyumu ilkesi doğrultusunda alt ölçekli planların kontrol ve uygulamalarını kolaylaştıracak, içerdiği stratejik kararlar, müdahaleler, ayrıntılı, kapsayıcı analiz ve tespitler ile yönlendirici olması beklenen bu çalışmaların; katılımcı ve demokratik çizgisiyle yerelden merkeze, aşağıdan yukarıya daha sağlıklı ve sürdürülebilir bir sistem inşa edeceği düşünülmektedir.

5 520 sayfadaki oluşan YHGP'de "kültür mirası" terimi bir kez, "doğal miras" terimi ise 2 kez geçmektedir. Turizm sözcüğünün 207; kültür turizminin 2 kez yer aldığı oldukça kapsamlı bu belgede, terim içeriğine uygun olarak miras sözcüğünün 30 kez yinlendiği ve 29'unun tarihi (tarihi/kültür) ya da mimari miras şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Hemen tüm kullanımlarda turizm sektörü vurgulanırken, koruma ve sürdürülebilirlik olgularına da dikkat çekilmiştir.

4.2. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Turizm Mali Destek Programları

TR83 Düzey 2 Bölgesi'ni de içeren ve Avrupa Birliği fonları ile 2006-2009 döneminde gerçekleştirilen TR82, TR83 ve TRA1 Bölgeleri Kalkınma Programı (SKE) ile YHGP'nin uygulama deneyiminden elde ettiği kazanımlarla OKA'nın ilk mali desteği, 2009 yılında kamuoyuna duyurulmuştur. Bu kapsamdaki projelere 2024 yılı Nisan ayına kadar yaklaşık 300 milyon Türk lirası tutarında kaynak sağlanmıştır

(Tablo 2). Kullanılan desteğin 2024 yılı fiyatları ile karşılığı 3,2 milyar Türk lirasıdır. İzleme ve değerlendirme veri tabanına göre, bölge genelinde yaşama geçirilen tüm proje ve faaliyetler için ortalama destek oranının yüzde 46 olduğu anlaşılmakta; eş finansman⁶ tutarının ise 3,9 milyar Türk lirası ile yüzde 54 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Kalkınma Ajansının 2009-2024 mali desteklerini gösteren özet veri Tablo 2'de sunulmaktadır (OKA, 2016; OKA, 2022; OKA, 2023; SBB, 2024).

Tablo 2: OKA Mali Destekleri (2009-2024) (Kaynak: OKA, 2016; OKA, 2022; OKA, 2023 ve SBB, 2024'ten üretilmiştir.)

Sıra No	Program	Proje Sayısı	Program Yılı Fiyatlarıyla (Bin TL)				2024 Yılı Fiyatlarıyla (Bin TL)			
			Toplam Bütçe (A)	Program Ödeneği (B)	Ödenen Destek (C)	Destek Oranı (%)	Yatırım Tutarı (Ç)	Program Ödeneği	Ödenen Destek (D)	
1	2010 TMDP (2010-2013)	36	36.768	18.000	16.200	49	932.764	410.804	369.725	
2	2016 TMDP (2016-2019)	27	37.839	18.000	15.991	48	552.940	247.979	220.295	
3	2018 TMDP (2018-2022)	32	39.513	20.140	13.461	51	311.737	188.498	125.993	
4	2018 YEŞİL YOL (2018-2022)	2	1.154	863	677	75	8.468	8.073	6.317	
5	2019 TMDP (2019-2023)	27	51.419	22.270	18.835	43	443.321	178.760	151.191	
6	TMDP (E)	124	166.693	79.272	65.164	48	2.249.230	1.034	873.521	
7	Ajans MDP (2009-2024)	507	359.674	184.686	152.352	51	5.045.428	2.536.699	2.144.083	
8	Ajans Destekleri (2009-2024) (F)	1.190	753.418	386.789	299.886	51	7.018.862	3.871.540	3.238.004	
9	Ajans MDP/Ajans Destekleri (2009-2024) (%)	43	48	48	51	100	72	66	66	
10	Toplam TMDP /Ajans MDP (2009-2024) (%)	24	46	43	43	93	45	41	41	
11	(E) / (F) (2009-2024) (%)	10	22	20	22	93	32	27	27	

TMDP: Turizm Mali Destek Programı, MDP: Mali Destek Programı

Toplam Bütçe (A)= B+ Öngörülen Eş Finansman

Yatırım Tutarı (Ç)= D+ Gerçekleşen Eş Finansman

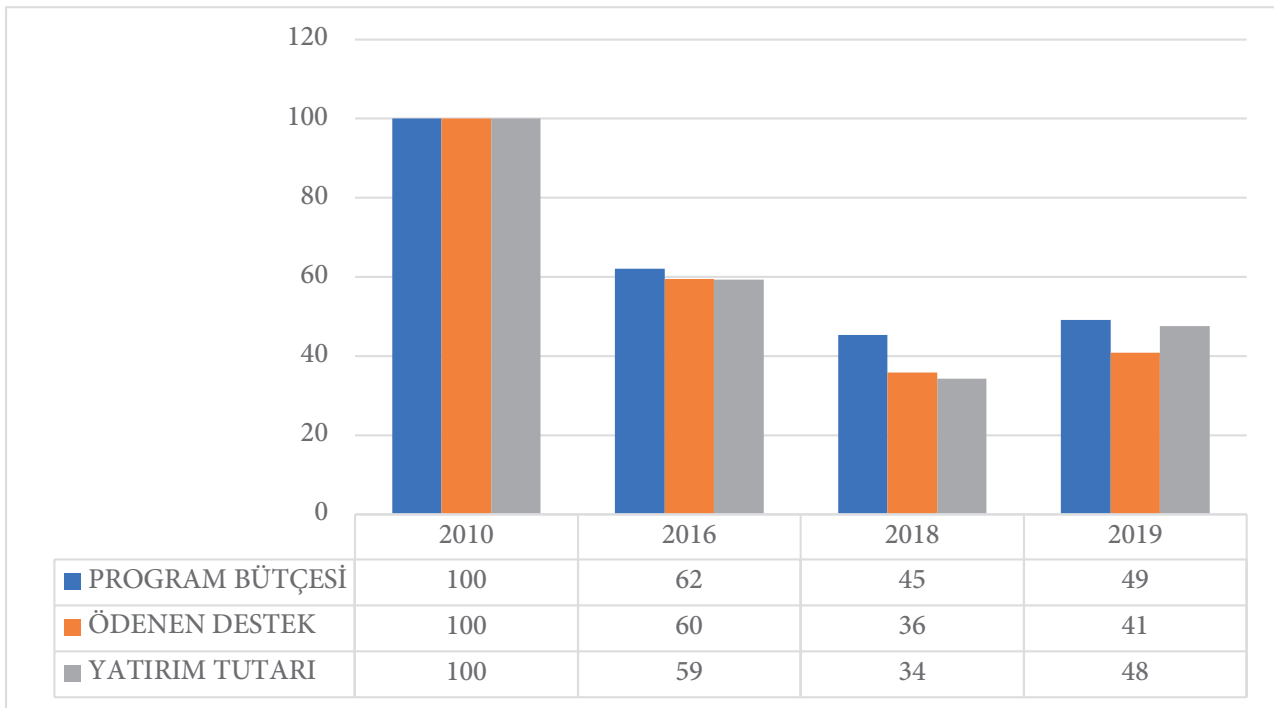
Tablo 2'de özetlenen verilere göre kuruluşundan itibaren geçen 15 yılda; güdümlü proje, teklif çağrısı yöntemiyle gerçekleştirilen mali destek programları, yıllık fizibilite, teknik destek ve günümüzde uygulanmayan doğrudan faaliyet desteği gibi 64 farklı programdaki 1.190 projeye mali destek sağlanmış; bu projelerle düzey 2 bölgesine 7 milyar Türk lirası tutarında yatırım yapılmıştır. 64 farklı kalemin 16'sı, proje teklif çağrısı yöntemiyle

gerçekleştirilen mali destek programları, bunlardan 3'ü de özel sektör işletmelerinden KOBİ'lerin farklı temalarda başvurabileceği çağrılardır. Geriye kalan 13 programdan 2'si ise "dezavantajlı gruplara", 2'si "sanayi altyapısı ve organize sanayi bölgeleri", 1'er adedi "insan kaynaklarını geliştirme", "kırsal kalkınma", "yenilenebilir enerji" ve "mesleki teknik eğitim", 5'i de kültür mirası projelerini içeren "turizm altyapısına" yönelik küçük ölçekli altyapı mali destek

6 Yararlanıcı tarafından proje kapsamında harcanan parasal tutar. Proje toplam bütçesi ya da projede kullanılan toplam mali kaynaktan ajans desteği çıkarılarak elde edilmektedir.

programlarıdır (OKA, 2016; OKA, 2022; OKA, 2023). 2,1 milyar Türk lirası tutarındaki toplam kaynağın tüm kalkınma ajansı destekleri içerisindeki payı yüzde 66'ya ulaşmış, turizm programlarının oranı ise yüzde 41 düzeyini yakalamıştır (Tablo 2). Diğer bir deyişle, kalkınma ajansı mali destek programlarında harcanan paranın yarısına yakını, kamu kurumlarının yararlandığı küçük ölçekli turizm altyapısı projelerinde kullanılmış, bu projelerin toplam destekler içerisindeki ağırlığı da yüzde 27 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2'de Yeşil Yol Programı'nın değerleri, 2018 teklif çağrısı parasal tutarlarına eklenirse 2010, 2016, 2018 ve 2019 yılları turizm programlarının sayısal sonuçları elde edilecektir. Farklı yılların çalışma programlarında yer alan turizm programlarının karşılaştırılabilmesini kolaylaştırmak üzere 2010=100 kabul edilerek, baz yılı değerlerine göre değişimleri hesaplanmıştır. Endeks hesabına göre elde edilen sonuçlar 2024 yılı fiyatlarıyla Şekil 1'de özetlenmiştir.

Şekil 1: OKA Turizm Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programları Endeksi (2010-2019; 2010=100)
(Kaynak: OKA, 2016; OKA, 2022; OKA, 2023 ve SBB, 2024'ten üretilmiştir.)

Şekil 1'e göre, 2010-2019 arasındaki on yıllık kapsayan dönemde; program ödenekleri, ödenen destekler ve gerçekleştirilen toplam yatırım tutarı endeks değerleri zamanla azalmış, hatta 2018 ve 2019'da 50'nin de gerisine düşmüş, diğer bir deyişle, bu yıllardaki bütçe ve parasal gerçekleştirmeler, 2010 yılı reel büyüklüklerinin yarısının altında kalmıştır. Yine aynı veri tabanına göre bütçe ve ödeneğin görece yüksek olduğu 2010 ve 2016 programlarında sözleşme imzalanan 63 projeden 5'i feshedilirken, 2018 ve 2019 yıllarında aynı değerler sırasıyla 61

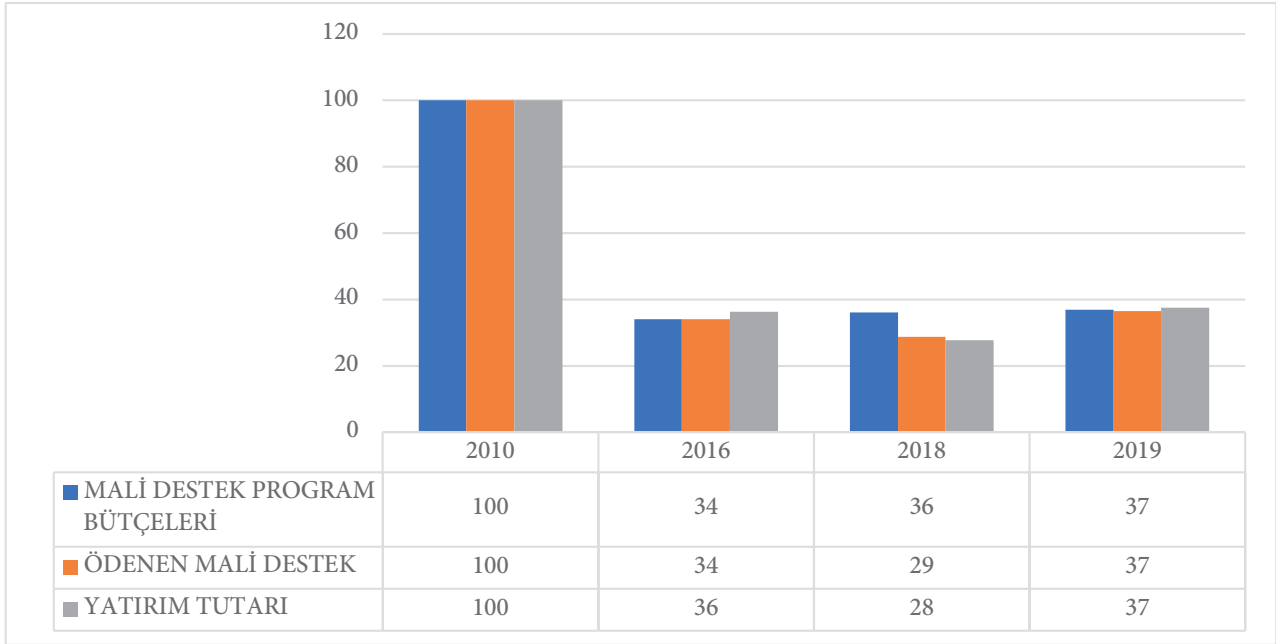
ve 13 olarak gerçekleşmiş; tamamlanamayan proje sayısında yüzde 160'lık bir artış gözlenmiştir. Reel tutarlar yarı yarıya azalırken, desteklenen proje sayısının yaklaşık aynı değerde tutunması, Kalkınma Ajansı organlarının daha fazla projeyi desteklemek kaygısıyla yararlanıcının sunduğu proje teklifindeki miktarlar ile toplam bütçe büyüklüklerini azaltacak işlemlerin varlığından kaynaklanmaktadır. Bu işlemlerin sonucunda eş finansman oranı yükseldiğinden feshedilen ya da tamamlanamayan proje sayısı da artmakta reel miktarlardaki keskin

gerileme eğilimi, programların uygulama süreçleri üzerinde yarattığı olumsuz etkilerle kendisini göstermektedir.

Reel tutarlardaki azalma eğilimi ile birlikte bütçe revizyonu öne çıkmakta, bu çalışmanın yerel ve genel piyasa rayıçları ile mühendislik ve teknik zorunluluklar doğrultusunda tamamlanması büyük önem taşımaktadır. Projenin başarısı, uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği üzerinde zamanla en önemli etkenlerden birisine dönüşen bu çalışmanın inşaat, mühendislik ya da restorasyon gibi alanında uzman kişiler tarafından gerçekleştirilmesi; doğru, yerinde ve akılcı yaşama geçirilebilmesi için ise uygulama projeleri, imalat kalem ve pozları, mahal

listeleri, metraj, keşif ve yaklaşık maliyet tablolarının başvuru sürecinde tam ve eksiksiz teslim alınması gerekmektedir.

Kalkınma ajanslarının yıllık çalışma programları ve bütçeleriyle aynı anda birden fazla teklif çağrısı gerçekleştirilmekte; farklı alanlarda farklı yararlanıcı kitlelerine sahip programlar desteklenmektedir. Araştırmada, OKA'nın 2010, 2016, 2018 ve 2019 yıllarında proje teklif çağrısı yöntemiyle uygulamaya koyduğu diğer mali destek programlarının toplam bütçe değerleri hesaplanmıştır⁷; bu değerler üzerinden geliştirilen endeks hesabı ile elde edilen sonuçlar Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: OKA Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programları Bütçe Endeksi (2010, 2016, 2018, 2019; 2010=100)
(Kaynak: OKA, 2016; OKA, 2022; OKA, 2023 ve SBB, 2024'ten üretilmiştir.)

Program bütçesi, destek ve yatırımların parasal tutarlarının zamanla ters orantılı değişim eğilimi Şekil 2'de de gözlenmekte; Kalkınma Ajansının proje teklif çağrısı yöntemiyle desteklediği programların, toplam bütçesinin, reel olarak on yılda yarısının altına düştüğü söylenebilmektedir. Bütçe olanaklarında

yaşanan bu gerilemenin; programın etkinliği, yürütülmesi, ulaşılması arzulanan hedefler, her bir projenin uygulanabilirliği, beklenen çıktı ve sonuçları kadar kalkınma ajanslarının faaliyetleri, saygınlığı ve sürdürülebilirliği üzerinde de etkilerinin bulunduğu değerlendirilmektedir.

7 2010 programının idari süreçleri ve sözleşmeleri 2011 yılı Şubat ayına sarktığından bu iki yıl birlikte değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan, mali destek programlarının ajansların enerji ve kaynaklarının büyük bölümünü kontrolü altına alan ve farklı konulardaki faaliyetlerini gölgeleyen bir etkinliğe dönüştüğü, kalkınma gibi çok bileşenli ve boyutlu bir alanda uzmanlaşması ve görev yapması gereken bir kuruluşun derinlik kazanmasının yanı sıra, öteki görev ve yükümlülüklerinin de önüne geçtiği düşünülmektedir. Reel değerlerin gerilemesi olgusu ve bu durumun yarattığı tekillik, yakın gelecekte bu etkili aracın Pirus Zaferi'ne dönüşme riskini artırmaktadır. Ancak, bu durum aynı zamanda, aracı yerinde, gerektiğinde ve yeterli büyüklükte kullanarak, kuruluş kanununda öngörülen hedeflere en yüksek katkıyı sağlayacak şekilde harekete geçirmek için bir fırsat penceresi sunmaktadır. Bu bağlamda, ajansın bölgenin kalkınma yolculuğunda üretebileceği bilgi, tasarım ve politikalarla, karar alıcılar, aktörler ve paydaşların yolunu daha fazla aydınlatabileceği öngörülmektedir.

OKA turizm mali destek programlarında, turizm türleri ve faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ile kültür ve sanat etkinliklerinin gerçekleştirileceği tesislerin inşa edilmesinin ortak öncelik olarak belirlendiği görülmekte, doğa ve kültür varlıklarının ise turizm altyapısının geliştirilmesi, konaklama tesisi gibi yeni işlevlerle değerlendirilerek mevcut yapı stokunun geliştirilmesi ile yeni mekanların üretilmesi bağlamında dikkate alındığı anlaşılmaktadır (OKA,

2016; OKA, 2022; OKA, 2023). Restorasyon terimine yalnızca 2018 yılı programında yer verilmekte, kültür mirasının erişilebilirliği ve bilinirliğinin artırılmasına yönelik faaliyetleri içerecek proje teklifleri önceliklendirilmektedir. Bölge genelinde turizm sektörü ve türlerinin geliştirilmesi ile sağlayacağı ekonomik kazanımlar öne çıkarılırken, korumacılık ve sürdürülebilirlik yaklaşımlarının, bu hedefe katkı sağlaması gereken bir araç niteliğiyle değerlendirildikleri görülmektedir. Üçüncü kuşak haklar, kültürel çeşitlilik ya da somut olmayan mirasa yönelik herhangi bir hedefin yer almadığı önceliklerde, mimari miras ve tarihsel kent peyzajı bileşenlerine odaklanılmış; her ne kadar kültür mirasının korunması geliştirilmesi, bütüncül bir çerçeveden yönetilmesi ve planlanmasına yönelik özel bir hüküm getirilmese de Avrupa Çevre Ajansı ile Avrupa Kentsel Şartı'nın tarihi yapılarla yönelik hedeflerine ulaşılmasına katkı sağlayacak projeler yaşama geçirilmiştir.

4.3. Desteklenen Projeler, Çıktıları ve Etkileri

Değerlendirme raporlarından elde edilen bilgiler ışığında, turizme yönelik küçük ölçekli altyapı programlarında gerçekleştirilen projelerin faaliyet ve konuları belirlenmiş ve Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3: OKA Turizm Mali Destek Programları Projelerinin Dağılımı (2009-2024) (Kaynak: OKA, 2016; OKA, 2022 ve OKA, 2023'ten üretilmiştir.)

TMDP	Proje Konusu								
	Restorasyon	Sit Alanı	Sanat Evi, Müze, Tanıtım	Erişilebilirlik ve Altyapı	Eko Turizm	Turizm Türleri	Diğer	Çevre	Toplam
2010	9	4	4	5	6	1	3	3	35
2016	12	1	4		5	1			23
2018	5	5	3	1	8	1			23
2018 Yeşil Yol					2				2
2019	4	7	2	1	7	1	1		23
TOPLAM	30	17	13	7	28	5	4	3	106

TMDP: Turizm Mali Destek Programı

Turizm mali destek programlarında toplam 124 projeye sözleşme imzalanmış; bu projelerden 2024 yılı itibarıyla 106'sı tamamlanmıştır. Tablo 3'e göre, tamamlanan 106 projeden yüzde 28'i (30 proje) restorasyon ve yüzde 26'sı (28 proje) eko turizmin geliştirilmesi odaklıdır. Programlar çerçevesinde, arkeolojik sit alanlarındaki peyzaj düzenlemesi, yürüyüş yolu gibi imalatları içeren 17 proje; sanat evi, tematik müze, sergi salonu, tanıtım ve dijital altyapı çalışmalarına yönelik 13 proje; doğa ve kültür mirasının erişilebilirliğini yükseltmek üzere ulaşım bağlantıları, istinat duvarı inşaatı gibi altyapı faaliyetlerinden oluşan 7 proje; termal, kış ve kongre gibi turizm türlerinin geliştirilmesi için 5 proje ile

sosyal tesis ve yeni mekan yapımını içeren 4 proje gerçekleştirilmiştir.

Uygulanan projeler ile iyileştirilen, çeşitli düzeylerde restore edilen ya da düzenleme getirilen tescilli kültür varlıklarının dağılımı Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4'e göre, içerisinde anıtsal olanların da yer aldığı bölgedeki tescilli yapıların yüzde 6'sının restorasyonuna mali destek sağlanmış, kültür varlıklarının erişilebilirliğine yönelik 58.913 metrekare sokak sağlıklaştırma ve 16.830 metre uzunluğundaki yolun düzenlemesi gerçekleştirilmiştir. Restore edilen tescilli yapılardaki peyzaj çalışmaları 10 bin metrekareyi aşmakta, 2 kültür mirasının da çağdaş teknolojiler kullanılarak aydınlatıldığı anlaşılmaktadır (OKA, 2016; OKA, 2022; OKA, 2023).

Tablo 4: Tescilli Kültür Varlıklarına Yönelik Gerçekleştirilen Projeler (2009-2024) (Kaynak: TÜİK, 2023; OKA, 2016; OKA, 2022 ve OKA, 2023'den üretilmiştir.)

Tescilli Kültür Varlığı	TR83 Düzey 2 Bölgesi (Adet)	TMDP (Adet)	Oran (%)
Tescilli Yapı	1.686	100	5,93
Cephe Giydirme	1.686	162	9,61
Sokak Sağlıklaştırma, Düzenleme	5	3	60,00

TMDP:Turizm Mali Destek Programı

Feshedilen projeler son iki programda yoğunlaşmış, iki teklifte de beklenen hedefler yakalanamamıştır (OKA, 2016; OKA, 2022; OKA, 2023). Bütçe revizyonu çalışmaları başta olmak üzere tüm idari ve uygulama süreçlerinde restorasyon ve korumacılık alanında deneyimli bir uzman temin edilmesinin, program süresi boyunca mimari uygulama sorumlularının işbaşında bulundurulması ya da koruma bölge kurulu gibi kurumlardan destek alınmasının kritik önemi bir kez daha ortaya çıkmakta, böylece yarıda kalan uygulamaların baştan önüne geçilebileceği anlaşılmaktadır. Kültür mirasının yenilenemez nitelikteki bir kaynak olduğu ve işin doğası gereği geri dönülemez hatalı uygulamalar ve hasarlarla her an karşılaşılabilme riskinin yüksek olduğu anımsandığında, bu uygulamanın stratejik önemi daha iyi anlaşılabilir. Bu önerinin yaşama geçirilmesi ile birlikte, restorasyonların tamamlanmasının ardından ek imalat ya da değişiklik

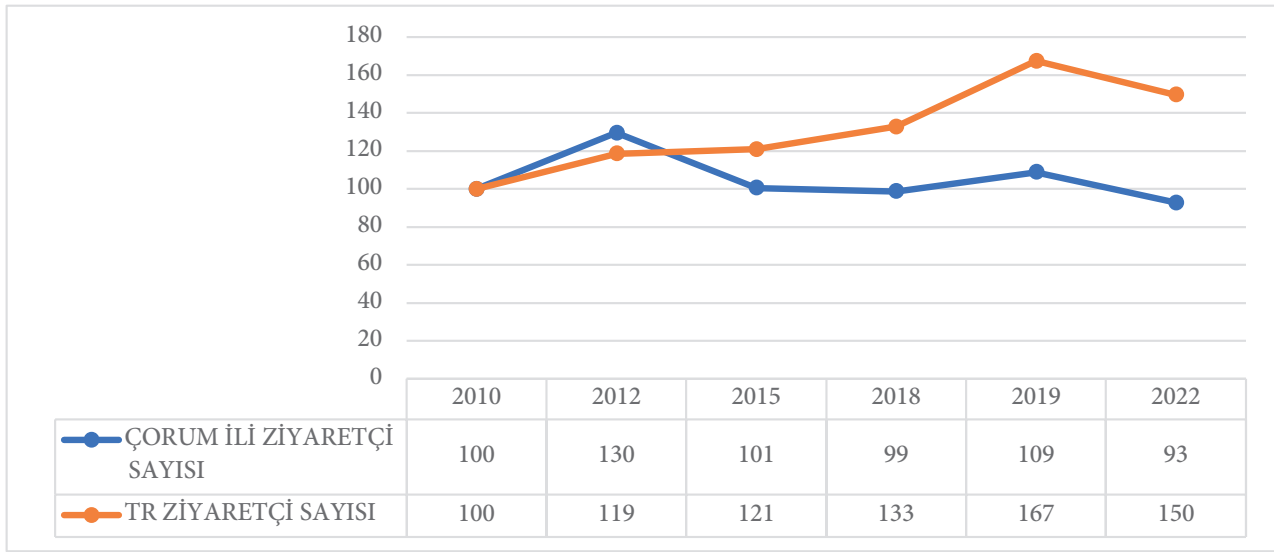
yapılan paftaların koruma bölge kurulu onaylarının da alınması mümkün olabilecek, tasarımdan program tamamlanana kadar tüm süreçler uluslararası sözleşme ve ulusal mevzuata uygun olarak gerçekleştirilebilecek, korumacılık alanındaki örnek uygulama ve deneyimler ile paydaşlar ve ilgili tüm aktörlere öncülük edilebilecek, gerek kalkınma ajansları arası ağ ve gerekse de deneyimlerin ulusal-uluslararası platformlara taşınabilme yeteneği ile örnek uygulamaların yaygınlaşmasına katkı sağlanabilecektir.

4.3.1. Kültürel Mirasa Yönelik Projelerden Örnekler

TR83 Düzey 2 Bölgesi'ndeki UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde bulunan tek yer, Hitit Başkenti Hattuşa(ş)'tir. 1986 yılında listeye giren Hattuşa'nın Boğazköy Alacahöyük Milli Parkı içerisinde yer

alması, turizm sektörüne sağladığı göreceli rekabet avantajının yanı sıra gerek bölgenin kültür turizminde varış noktası olması odaklı büyüme stratejileri, gerekse de Türkiye'nin 9 turizm gelişim bölgesi arasında bulunması nedeniyle büyük önem taşımaktadır (KTB, 2007: 48). Bölgenin tek, Türkiye'deki 48 milli parktan birisi olan Boğazköy Alacahöyük Milli Parkı ve Hattuşa Ören Yeri, 4 programdaki 4 farklı proje teklifi ile desteklenmeye

hak kazanmış, bu projelerden 3'ü başarıyla uygulanarak tamamlanmıştır. Türkiye ve Çorum ili geneli müze ve ören yerleri ziyaretçi sayısı değerlerinden geliştirilen endeks hesabının sonuçları, Şekil 3'te verilmiştir. 2010-2022 yılları arasındaki dönemde, Çorum ilinin toplam müze ve ören yerleri ziyaretçi sayısının, 2010 seviyelerinde seyrettiği; buna karşılık ülke genelinde yaklaşık yüzde 50'lik bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır.

Şekil 3: Çorum İli ve Türkiye Müze ve Ören Yerleri Ziyaretçi Sayıları Endeksi (2010-2022; 2010=100)
(Kaynak: KTB, 2022 ve Habercim19, 2019 verilerinden üretilmiştir.)

Ulusal ve uluslararası ilişkiler, eğilimler, konjonktürel değişim ve dönüşümlerin tetiklediği birçok etken ziyaretçi sayısı üzerinde belirleyici olsa da uygulanan proje ve yatırımlardan beklenen sonuçların alınmadığı görülmektedir. Bu sonucun elde edilmesinde önemli paya sahip olan etkenlerden biri de ören yeri ve kazı bölgesini kapsayan arkeolojik sit alanının yönetim planının, diğer bir deyişle, koruma ve geliştirmeye yönelik yol haritasının bulunmamasıdır. Doğru ve akılcı yatırım ve projelerin, ilgili tüm paydaşların katılım ve sinerjisiyle hazırlanacak alan yönetim planının ardından belirlenebileceği; kültür mirasının korunması ve geliştirilmesini hedefleyen bütüncül bir yaklaşımla geliştirilecek plan uygulamaları ve müdahaleleri ile geleceğe yönelik dengeli büyüme kararlarının alınabileceği; Boğazkale ve Çorum ili kentsel gelişimlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanabileceği düşünülmektedir.

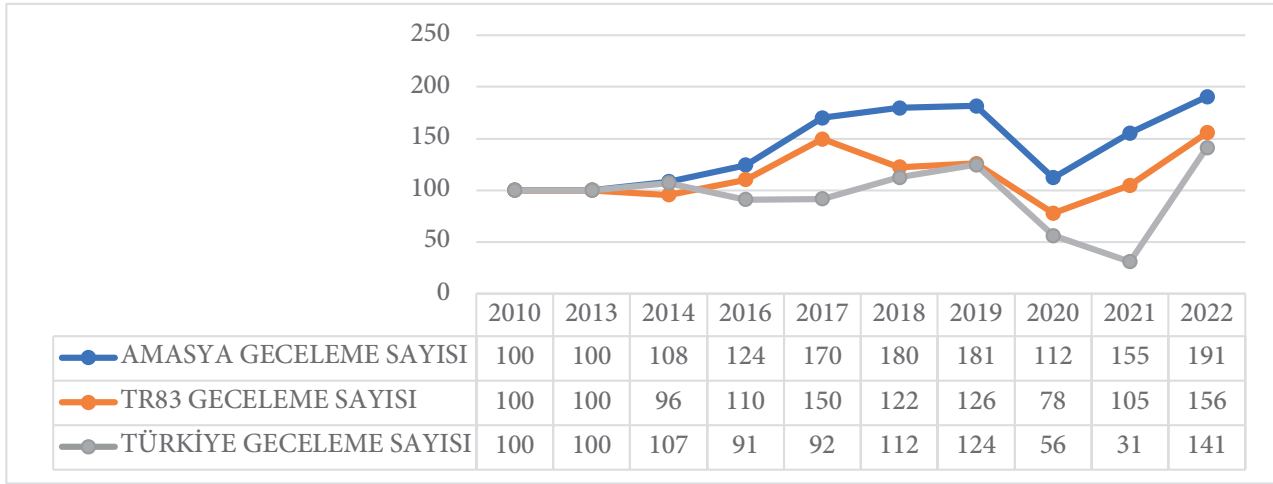
Bölgenin bir diğer önemli doğa ve kültür mirası da Harşena Dağı ve Amasya Kalesi'dir. Bu doğa ve kültür varlığının UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi başvurusunun hazırlanmasında da OKA'nın proaktif bir yaklaşım sergilediği yaklaşık 1 kilometre uzunluğundaki surların restore edilmesi, geçici liste başvurusunun ardından alan yönetim planı ve adaylık dosyasının hazırlanması çalışmalarının da yine OKA'nın içerisinde yer aldığı bir platform tarafından tamamlandığı görülmektedir (KTB, 2024b).

Sit alanındaki düzenlemeler içerisinde yer alan yatırımların başında Harşena Dağı ve Amasya Kalesi'nin Aydınlatılması projesi gelmektedir. 2010 yılı programında bulunan proje kapsamında LED teknolojisi kullanılarak ışıklandırılan kültür mirasının, il ve bölge sakinleri ile ziyaretçilerin beğenisini kazandığı, döneminin en büyük

aydınlatma projeleri arasına girdiği, verimli tüketim değerleri ile örnek ve yenilikçi uygulamalar arasında gösterildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, projenin bölgenin doğal varlığı ve Karma Dünya Mirası adayı olan Harşena Dağı ve Kaya Mezarları mikritik kireçtaşları üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerine yönelik herhangi bir rapor ya da belgeye rastlanmamış, araştırma da bulunamamıştır. Oysa kireçtaşı boşlukları ve mağaralarda ışığın etkisiyle çeşitli oluşumlar gözlenebilirken doğal varlık olumsuz etkilenebilmekte, UNESCO tarafından

Dünya Mirası alanlarında, bu türden yatırımların ya da büyük ölçekli projelerin uygulamaları öncesinde etki değerlendirme raporlarının talep edildiği bilinmektedir.

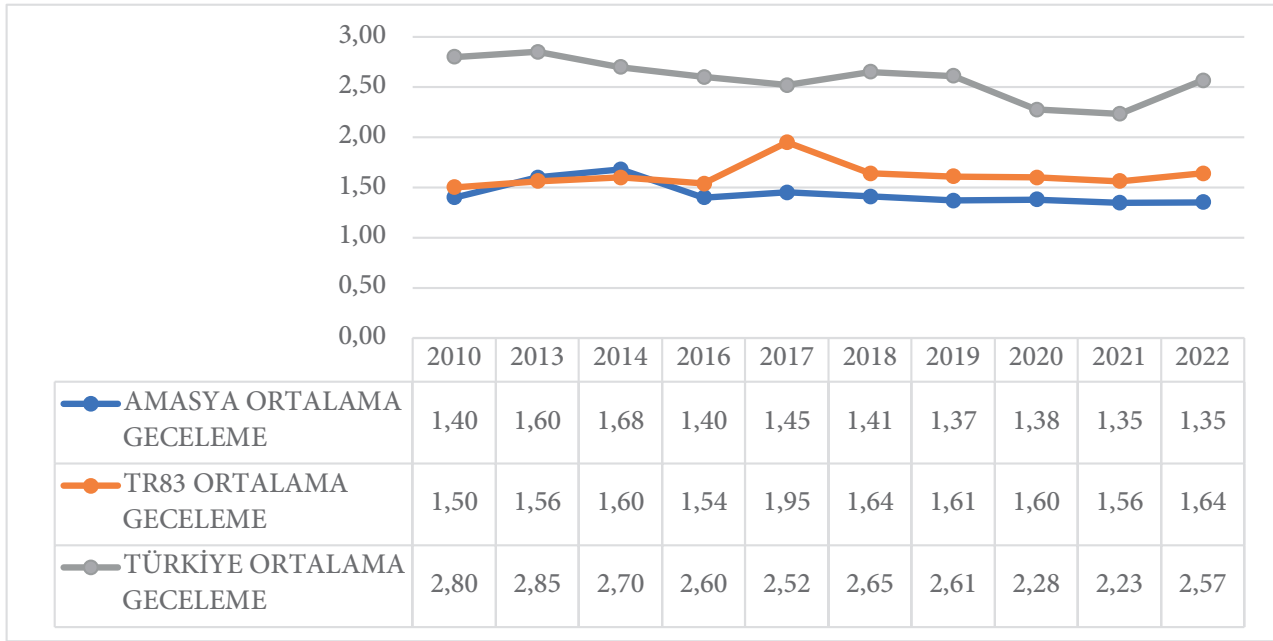
Projenin genel hedefi, “ildeki geceleme ve ortalama geceleme değerlerinin yükseltilmesine katkı sağlamak” şeklinde özetlenmiştir. İl, bölge ve Türkiye’deki geceleme sayıları ile 2010 baz yılı değerlerine göre değişimlerini gösteren endeks hesabının sonuçları Şekil 4’te verilmiştir.

Şekil 4: Amasya İli, TR83 Düzey 2 Bölgesi ve Türkiye Geceleme Değerleri Endeksi (2010-2022; 2010=100)
(Kaynak: KTB, 2022’den üretilmiştir.)

2010-2022 döneminde Amasya geceleme sayılarındaki artış oranının projenin tamamlandığı 2013 yılından itibaren bölge ve ülke ortalamalarının üzerinde gerçekleştiği; uygulanan turizm altyapısı projeleri ve tanıtım kampanyaları kadar, il değerlerinin görece düşük mutlak büyüklüklerinin

de bu sonucun elde edilmesinde etkili olduğu görülmektedir (Şekil 4). Bununla birlikte, geceleme sayılarındaki yükseliş eğiliminin ortalama geceleme değerlerine yansımadağı, faaliyet çeşitliliği yaratacak proje ve yatırımların yaşama geçirilmesine gereksinim duyulduğu anlaşılmaktadır (Şekil 5).

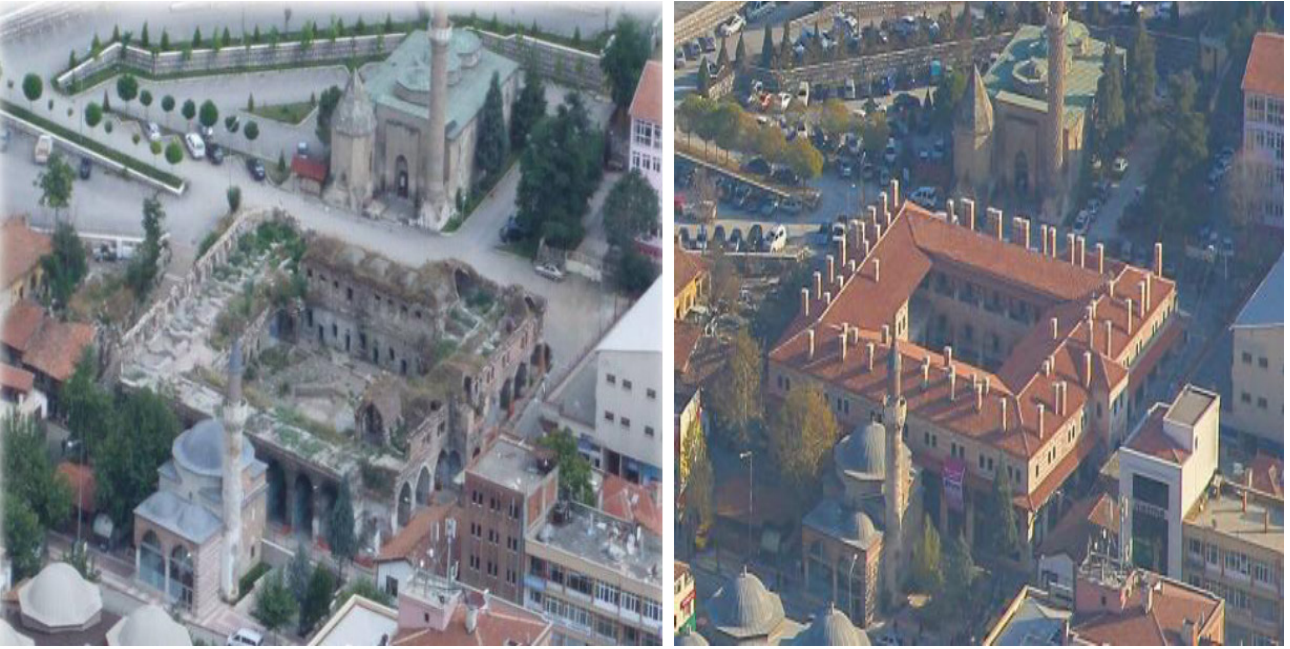

Şekil 5: Amasya İli, TR83 Düzey 2 Bölgesi ve Türkiye Ortalama Geceleme Değerleri (2010-2022)
(Kaynak: KTB, 2022'den üretilmiştir.)

Restorasyon başlığı altında yer alan ve hem sosyokültürel ve ekonomik yaşam üzerindeki etkileri hem de ortak mirasın korunmasına yaptıkları katkı göz önüne alındığında oldukça başarılı sayılabilecek örneklerle karşılaşmaktadır. Amasya Taşhan, Samsun Çakallı Han ve Mecitözü Eski Askerlik Şubesi yapıtlarının restorasyonu, bu çıkarıma en uygun ve ilk sırada yer alan projelerdir.

Amasya Taşhan, iki katlı, klasik Osmanlı hanlarının genel özelliklerini taşıyan ticari bir yapıdır. Anıtsal yapının, can ve mal güvenliği açısından tehlikeli düzeyde yıkılmış olduğu 2006 yılında kayıt altına alınmış, aynı yıl yapılan bir araştırmada yapının mevcut durumu, kentin en büyük sorunu olarak gösterilmiştir (Şimşek, M., 2014: 70). Taşhan'ın

restorasyonu (Şekil 6) 2010 yılı programında desteklenmiş, içerdiği çözümlerin çeşitliliği ve boyutlarının mühendislik hizmetleri yönünden seyrek karşılaşılabilecek bir örnek olduğu kabul edilirken, onarım ve güçlendirme yazınına katkı sağlayabilecek değerli uygulamalar arasında yer verilmiştir (Şimşek M., 2014: 4). Benzer şekilde, turizm programları ile restore edilen 5 tescilli kültür yapıtını yeni ve çağdaş işlevlerle donatarak tematik müzelere dönüştüren ve adeta bir müzeler sokağı haline getiren Tokat Sulu Sokak'ta gerçekleştirilen yatırımların, OKA'nın kültürel mirasın korunması alanındaki başarılı çalışmaları arasında yer aldığı düşünülmektedir.

Şekil 6: Restorasyon Öncesi ve Sonrasında Amasya Taşhan (Kaynak: Şimşek, M., 2014)

Mimarlık tarihi boyunca özgün olanın kesinlikle korunması gerektiği üzerinde görüş birliğine varılmış, yaşanan tartışmalar, bütünlemenin boyutları düzeyinde kalırken, asıl yerine replikalar inşa etmenin korumacılıkla bağdaşmadığı kabul edilmiştir (Ersen, 2009: 9). Yine, doğal bozulma koşullarındaki yaşlanmayla ortaya çıkan ve deyim yerindeyse “yaşanmışlık”, “zamana ve mekana tanıklık etmişlik” dokusunu kazandıran, aurasıyla birlikte yapının tarihi mesajını günümüze ulaştıran yüzey patinasının da kesin olarak korunması, herhangi bir yöntemle silinmemesi ya da temizlenmemesi gerekmektedir (Ersen, 2009: 10). Çünkü özgün değerlerin elden gelen tüm olanaklar kullanılarak korunması, yapıların, beden duvarları ve formlarının arkasına gizlenmiş tanıklığı ve yüzyılları aşarak günümüze ulaştırdıkları mesajların orijinal haliyle gelecek kuşaklara aktarılması, çağdaş korumacılık kuramlarının da temelini oluşturmaktadır. Son yıllarda özellikle surlar, köprüler ve anıtsal yapılardaki beden duvarlarında korunabileceği halde yenilenmiş, patinası ve gelecek kuşaklara ulaştırılması gereken mesajlarını yitirmiş uygulamalarla karşılaşmakta, bu türden uygulamalar yoğun eleştirilere maruz kalmaktadır (Ersen, 2009; CNNTürk, 2015).

Kalkınma Ajansının teklif çağrılarındaki gibi kültür mirasını turizmin büyümesi ve gelirlerin artırılmasında bir araç; pazarlanması gereken bir meta olarak gören uygulamaların, yeni işlev ve hizmet yapılarının sektörün hizmetine kazandırılması kaygısıyla baştan tamamlanma kararı verilmiş, gereğinden fazla bütünlenmiş, estetiği ve otantikliğini yitiren örnekler yaratmış olabileceği değerlendirilmektedir. Oysa yüzyılları aşan tarihsel serüvenin gösterdiği, evrensel birikimin de öğrettiği gibi, bu yapıtlar insanlığın ortak malı iken, yenilenemez kaynak olmaları nedeniyle, koruma, geliştirme ve sürdürülebilirliklerini birlikte kurgulayan bir planlama modeli ile ele alınmaları gerekmektedir. Mali destek programları boyunca görev yapacak alanında uzman personelin dengeli müdahale kararları ile geri dönülemez olası hata ve aksaklıkların da önüne geçilebileceği düşünülmekte, bütünlemenin sınırları ve ölçeğinin belirlenmesinde ise bölge koruma kurulları ve üniversitelerden yardım alınabileceği, bu anlayışın da ulusal bir eğitim seferberliğiyle -temel düzeyde korumacılık ilke ve kuramları ile birlikte- yurt sathına yayılması gerektiği değerlendirilmektedir.

4.4. Kültürel Miras Alanındaki Diğer Faaliyetler

OKA, mali destekler ve diğer faaliyetlerini belirleyen sonuç odaklı programlarından (SOP) ilkini “doğa ve kültür turizminin geliştirilmesi” olarak belirlemiştir. Bu SOP doğrultusunda teknik ve fizibilite desteği programları gerçekleştirilmekte, doğa ve kültür mirasının korunmasına yönelik proje ve faaliyetlerin bir bölümü de bu programlardan yararlanabilmektedir. Özellikle fizibilite programları kapsamında korumacılık alanına hizmet edecek birçok kültür mirasının restorasyon projelerinin hazırlatıldığı, bu kaynağı kullanan projelerin de turizm mali destek programlarında desteklediği görülmektedir (OKA, 2016; OKA, 2022; OKA, 2023). Yine, bölge genelinde coğrafi işaret potansiyeli bulunan değerler belirlenerek, başvuru dosyaları hazırlanmakta, tanıtımları yapılmakta, somut olmayan kültür mirasının korunmasına yönelik bu çalışmalarla, bölge illerinin kısa zamanda ülke genelinde ön sıralara yükseldiği anlaşılmaktadır⁸.

Kültürel çeşitlilik, alt grupların geliştirilmesi ve desteklenmesi temalarında ise yeterince faaliyet gösterilemediği, bu olguda Yönetmeliğin çalışılacak platform ve alanlar üzerindeki kısıtlayıcı etkisinin rol oynadığı düşünülmektedir (RG, 2020). Kültür mirasının korunması ve geliştirilmesi, tarihi yapılar ve mimari miras kadar modern sanat ve yaşayan etkinlikleri içeren faaliyetler ile sürdürülebilirliğe yönelik çalışmaları da gerektirmektedir. Ajansın mali destek ve yıllık çalışma programlarında bu kapsamdaki faaliyetler yetersiz kalmakta, kültürel çeşitliliğin desteklenmesi ile modern sanat ve kültür faaliyetlerini içeren projelerin yaygınlaşmasına katkı sağlayacak eğitim, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve küçük ölçekli altyapının iyileştirilmesine yönelik teklif çağrılarının kurgulanması gerekmektedir. Bölgede yaşam kalitesinin yükseltilmesine de katkı sağlayacak bu çalışmaların, göçten, sürdürülebilir ekonomik yapının inşa edilmesine, ziyaretçi sayısından eğitime birçok alanda olumlu etkilerinin bulunduğu ve kalkınmada kritik önem taşıdığı değerlendirilmektedir.

“Danışmend Hanedanı’nın Başkenti Niksar”, “Balıca Mağarası Doğa Parkı” ve “Kızılırmak Deltası”nın UNESCO Dünya Mirası geçici listesi için, Tokat’ın da UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı Gastronomi Temasına başvuru dosyalarının hazırlanması, duyurulması ve tanıtılmasında Kalkınma Ajansının anahtar rol üstlendiği bilinmekte, bu faaliyetlerin gerek bölge genelinde koruma ve sürdürülebilirlik gerekse de kültür ve alternatif turizm türlerinin geliştirilmesinde kritik önem taşıyan başarı öyküleri arasında bulunduğu söylenebilmektedir. Özellikle Yaratıcı Şehirler Ağı’na yapılan başvuru, kültürlerin sürekliliğine yapılan katkı ile öne çıkmakta, özel bir anlam taşımaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Kültür mirası; insanın, toplumun, toplumu yaratan alt kültür ve grupların özellikleri, süreklilik ve kimliklerinin bir parçası, geçmişin somut kanıtları ve tanıklarındır. Sağlıklı bir geleceğin anahtarı geçmişin ve yaşanan tarihsel serüvenin ellerindedir (Harman, 2021: 7). Bu tarihsel serüvenin en önemli tanıkları ve kanıtları ise kültür varlıkları ya da mirasıdır. Ancak geçmişe aidiyet üzerinden kurulacak bir gelecek tasarımı ile süreklilik sağlanabilecek, yüzyılları aşan bu tanıklığı doğru yorumlamak, tanık ve kanıtları da gerektiği gibi koruyup geliştirebilmekle toplumsal bellek diri tutulabilecektir. Geçmişin bilgi birikimi ve deneyimiyle geleceği şekillendiren, klasik ile modern buluşturan kültür mirasının; önemli bir bileşen ve girdi olarak, toplumların sosyokültürel altyapısı, yaşam kalitesi ve sürdürülebilir kentsel gelişmede stratejik rol üstlendiği kabul edilmektedir.

TR83 Düzey 2 Bölgesi’nin doğa ve kültür mirası; öykü, öykülerle bütünleşen kimlik ve nitelikleri ile önem taşımakta, sahip olunan bu mirasın geleceğe hak ettiği kalite ve asli özellikleriyle iletilmesi de bölge ve ülkenin markalaşma yolculuğunda bir kilometre taşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin imza koyduğu evrensel anlaşma ve sözleşmeler ile tüm

8 Bölge genelinde coğrafi işareti bulunan ürün sayısı 82’dir. Bu ürünlerden 48’inin tescili son 5 yılda gerçekleştirilmiştir (Türk Patent, 2024).

insanlığın ortak malı haline gelen dünya mirasına yapılacak katkı göz önüne alındığında ise bu miras, ulus ve bölge sakinleri adına gurur duyulması gereken bir ödev sorumluluğu kazandırmaktadır.

Çalışmada, evrensel yurttaşlık bilincinin gerek koşulları arasında yer alan ve bu sorumluluğun olmazsa olmazı niteliğindeki ortak ilke ve kuramlar, tarihsel süreçleriyle birlikte ele alınmış, bilinirliğinin artmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Yaşadığı dünya, çevresi ve ortak mirasa duyarlı, değerlerinden haz duyan, dengeli kullanım ve koruma kararlılığını bir yurttaşlık görevi olarak yaşamının her alanına uygulayan bireylerin yetiştirilmesi, kuşkusuz, kültür mirası alanındaki çalışmaların da ilk ve en önemli adımıdır. Bu bağlamda, doğa ve kültür mirasının korunması, sürdürülebilirliği, korumacılık yaklaşımlarının genel ilkeleri gibi başlıklarda kalkınma ajansları personeli başta olmak üzere tüm paydaş, aktör ve tarafların temel eğitimden geçirilmesi, projelerde görev alacak uzmanların restorasyon teknikleri, süreçleri, bütünleme uygulamaları gibi alanlarda bilgilendirilmesi, konunun bir yurttaşlık görevi, ilkyardım kadar bilinmesinin bir zorunluluk olduğu bilincinin yerleştirilmesi çalışmalarının bir plan dahilinde, aşamalı ve periyodik olarak yaşama geçirilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansının kültür mirasının korunması alanındaki uygulamaları irdelenmiş, Türkiye'de benzer öncelik ile kurguya; ajans mali desteklerinde de önemli bir ağırlığa sahip turizm programları ve bu programlarda uygulanan projeler masaya yatırılmış, olası müdahale başlıkları belirlenmiştir. Teklif çağrısı ile gerçekleştirilen mali destek programlarının yürütülmesi, beklenen sonuçlar, hedefler ile projelerin uygulanabilirliği kadar kalkınma ajanslarının faaliyetleri, saygınlığı ve sürdürülebilirliği üzerinde de derin etkilere sahip bütçe olanakları ve ödeneklerin yeniden belirlenmesi, etkin ve etkili bir programın gerektirdiği düzeylere yükseltilmesi, bu bağlamdaki ilk öneridir. Yine, uygulamaların başarısını artırmak üzere; kalkınma ajanslarında, mühendis, şehir plancısı ve mimar unvanına sahip daha fazla uzman personel istihdam edilmesi ya da başvuru rehberlerinin tasarımından, bütçe revizyonuna, uygulama süreçlerinden gerçekleştirilen projelerin kurul onaylarının

izlenmesine kadar hemen tüm aşamalarda koruma bölge kurulu, mimarlık fakülteleri gibi kurumlardan uzman desteğinin alınmasının bir gereklilik olduğu gözler önüne serilmiştir. Diğer taraftan, mali destek programlarının ajansların kullandığı araçlardan yalnızca birisi olduğu ve kalkınma gündeminin çok boyutlu ve disiplinli yapısıyla birçok alanda derinlik ve özverili çalışmayı zorunlu kıldığı, teklif çağrılarının bu çalışmaları gölgelememesi gerektiği gerçeği bir kez daha anımsatılmıştır.

Yine, kalkınma ajanslarının mali destek programlarından beklediği sonuçlara çarpan etkisi yaratacak şekilde alandaki faaliyetlerini çeşitlendirmesi; UNESCO Dünya Mirası Listesi, Ramsar Alanları, UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı gibi tanıtım ve korumaya ilişkin başvuru ve platformlarda daha fazla görev alması; arkeopark niteliğindeki alanların belirlenerek, koruma kullanma dengesi içerisinde ziyaretçilere açılması; arkeolojik kazıların, kültürel çeşitlilik ve sanatsal etkinliklerin desteklenmesi; geleneksel zanaat, yöresel el sanatları, somut olmayan kültürel miras envanteri ile coğrafi işaret çalışmalarının tamamlanması gerekmektedir.

Ulusal kalkınma planları, YHGP gibi üst ölçekli plan ve strateji belgelerinde de altı çizilen destinasyon yönetimi örgütlenmesini gerçekleştirmek; korumacılık ile turizmi ortak paydada buluşturmak; söz konusu bu belge ve planların hazırlanmasına altlık oluşturmak üzere, dünya mirası ve adayları ile özgün kültürel ve doğal miras değerlerinin alan yönetim planlarının hazırlanması; bölgesel düzeyde rota ve spot noktaları belirlenerek ulusal düzeydeki alan ve koridorlarla bütünleştirilmesi; uluslararası tematik rotalara bölgedeki değerlerin katılımına yönelik çalışmaların başlatılması ya da tamamlanması gerektiği düşünülmektedir. Tüm bu çalışmalar yürütülürken, genellikle ikinci plana itilen ya da görmezden gelinen turizm ve özellikle tescilli kültür varlıklarını içeren miras alanlarında taşıma kapasitelerinin belirlenmesi; yapı ve yapıtların sürdürülebilirliklerine yönelik diğer önlemlerin alınması; etki ve değerlendirme raporlarının, gerektiğinde yeni ve çağdaş işlevleri ile hizmet verebilmeleri için ziyaretçi yönetim planlarının hazırlanması ve uygulamaya konulması gerektiği değerlendirilmektedir.

Bilgilendirme

Çatışma Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Fon Desteği

Bu Çalışmada herhangi bir resmi, ticari ya da kar amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği alınmamıştır.

Etik Standartlara Uygunluk

Yazar tarafından Çalışmada kullanılan araç ve yöntemlerin Etik Kurul İzni gerektirmediği beyan edilmiştir.

Etik Beyanı

Yazar tarafından bu Çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulmuş; yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilmiştir.

Teşekkür

Yazar; düzeltme ve yazımda destek sağlayan DOKAP BKİ Uzmanı Sayın Serap İLGEN ile verilerin temin edilmesinde katkı sağlayarak çalışmayı destekleyen Orta Karadeniz Kalkınma Ajansına teşekkürlerini sunmaktadır.

Kaynakça

- Armağan, D. (2022). *Kültürel Mirasın Korunması Bağlamında Türkiye ve İtalyadaki Kolluk Kuvvetlerinin Görev ve Yetkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Edirne.
- Asatekin, N. G. (2004). *Kültür ve Doğa Varlıklarımız Neyi, Niçin, Nasıl Korumalıyız?* Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Aşan, D. (2022). 1972 Stockholm İnsan ve Çevre Konferansı. *Su ve Çevre Teknolojileri Dergisi*, Ağustos 2022 (169), 38-39.
- Avrami, E., and Mason, R. (2019). Mapping the Issue of Values. In E. Avrami, S. Macdonald, R. Mason, D. Myers (Eds.), *Values in Heritage Management: Emerging Approaches and Research Directions*, Los Angeles: Getty Publications, 9-33.
- Başlar, K. (2011). Kırkıncı Yılında Dünya Mirası Sözleşmesi (1972-2012). *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 7 (27), 25-52.
- CNN Türk (2015). “Restorasyonu Yapan Uzmanın Eleştirilere Yanıt”, <https://www.cnntrk.com/turkiye/restorasyonu-yapan-uzmandan-elistirilere-yanit>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- Çatalbaş, F. ve Ecemiş Kılıç, S. (2021). Farklı Kentsel Paydaşların Kültürel Mirasın Korunması Kültür Turizmine İlişkin Görüşlerinin Üst Ölçekli Planlar Çerçevesinde Değerlendirilmesi: İzmir Örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(1), 167-186.
- Dedeşayır, H. (2010). *Tarihi ve Kültürel Mirasın Koruma Proje ve Uygulamalarını Özendirme Yarışması 2009*. İstanbul: ÇEKÜL Vakfı-Tarihi Kentler Birliği.
- Dzialek, J. and Murzyn-Kupisz, M. (2013). Cultural Heritage in Building and Enhancing Social Capital. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 3 (1), 35-54.
- Deniz, B. G. (2022). Kültürel Mirasın Korunması İçin Sürdürülebilir Miras Yönetimi: Türkiye Örneği. *Kent Akademisi*, 15 (3), 1204-1222.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2007). “Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi, Bölgesel Gelişme Ana Planı”, http://www.yesilirmak.org.tr/documents/yesilirmakhavzasigelisimprojesi/YHGP_BOLGESEL_GELISME_ANA_PLANI.pdf, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- Ege, A. (2007). *Dünya ve Ülkemizden Örnekler ile UNESCO Dünya Mirası. UNESCO Özel Basımı*.
- Ersen, A. (2009). Mimari Korumada Otantiklik ve Bütünleme Sorunu. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 1, 8-15.
- Eşitti, B. (2017). Ani Harabelerinin Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Etkileri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18 (40), 129-147.
- Habercim19 (2019). “En Çok Hattuşa’yı Tercih Ettiler”, <https://www.habercim19.com/kultur/en-cok-hattusaya-tercih-ettiler-h55424.html>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- Harman, C. (2021). *Halkların Dünya Tarihi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- ICOMOS (International Council on Monuments and Sites). (2011). “The Paris Declaration on Heritage as a Driver of Development”, <https://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Icomostuzukleri&dil=tr> (Erişim tarihi: 03.09.2024).
- ICOMOS (International Council on Monuments and Sites). (2013). “Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi”, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- KB (T.C. Kalkınma Bakanlığı). (2018). *On Birinci Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- KTB (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı). (2007). *Türkiye Turizm Stratejisi (2023)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- KTB (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı). (2022). “Konaklama İstatistikleri”, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201120/konaklama-istatistikleri.html>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- KTB (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı). (2024a). “660 No’lu İlke Kararı”, <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263743/660-nolu-ilke-karari-tasinmaz-kultur-varliklarinin-gruplandirilmasi-bakim-ve-onarimlari.html>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- KTB (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı). (2024b). “Ulusal Yönetim Planları”, <https://kvmmg.ktb.gov.tr/TR-204384/ulusal-yonetim-planlari.html>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- Lautso, K., Spiekermann, K., and Wegener, M. (2002). Modelling Policies for Urban Sustainability. *42nd Congress of the European Regional Science Association: From Industry to Advanced Services - Perspectives of European Metropolitan Regions*, August 27th - 31st, Dortmund: Econstor, 1-18.
- OKA (T.C. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı). (2016). “Program Sonrası Denetim ve Değerlendirme Raporu-2010”, <https://www.oka.gov.tr/assets/upload/2010-altiyapi-program-sonrasi-degerlendirme-raporu.pdf>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).

- OKA (T.C. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı). (2022). "Program Sonrası Değerlendirme Raporu-2016", <https://www.oka.gov.tr/dokumanflipbook/2016-turizm-koa-program-sonrasi-degerlendirme-raporu/1364>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- OKA (T.C. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı). (2023). "Program Sonrası Değerlendirme Raporu-2018", https://www.oka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/2018-turizm-koa-program-sonrasi-degerlendirme-raporu_oka.pdf, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- Orbaşlı, A. (2006). Tourism and the 'Islamic' Town: Social Change, Conservation And Tourism In Traditional Neighbourhoods. In R. Daher (Ed.), *Tourism In the Middle East: Continuity, Change and Transformation*. Channel View Publications, 161-187.
- Osmanoğlu, İ. (2019). Sürdürülebilir Planlama ve Kültürel Miras İlişkisi: Teorik Bir Değerlendirme Çerçevesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (97), 364-380.
- Özdemir, C. (2010). *Amasya Dariüşşifası ve Cerrah Sabuncuoğlu Şerefeddin*. Amasya: T.C. Amasya Valiliği Yayınları.
- RG (Resmi Gazete). (1956). 6831 Sayılı Orman Kanunu. 08.09.1956 tarih ve 9402 sayılı *T.C. Resmî Gazete*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6831&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- RG (Resmi Gazete). (1982). 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu. 16.03.1982 tarih ve 17635 sayılı *T. C. Resmî Gazete*, <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263595/2634-sayili-turizmi-tesvik-kanunu.html>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- RG (Resmi Gazete). (1983a). 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. 23.07.1983 tarih ve 18113 sayılı *T.C. Resmî Gazete*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2863&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- RG (Resmi Gazete). (1983b). Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi. 14.02.1983 tarih ve 17959 sayılı *T.C. Resmî Gazete*, <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263665/dunya-kulturel-ve-dogal-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- RG (Resmi Gazete). (1985). 3213 Sayılı Maden Kanunu. 15.06.1985 tarih ve 18785 sayılı *T.C. Resmî Gazete*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3213&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- RG (Resmi Gazete). (2004). 5226 Sayılı 5226 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. 27.07.2004 tarih ve 25535 sayılı *T.C. Resmî Gazete*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040727.htm> (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- RG (Resmi Gazete). (2020). Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. 14 Mart 2020 tarih ve 31068 sayılı *T.C. Resmî Gazete*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200314-3.html>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- SBB (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı). (2024). "2024-2026 Dönemi Yatırım Programı Hazırlama Rehberi", <https://www.sbb.gov.tr/2024-2026-donemi-yatirim-genelgesi-ve-eki-yatirim-programi-hazirlama-rehberi>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- Stone-Ideas (2018). "50 Years Ago: Dismantling And Relocating The Stone Temples of Abu Simbel", <https://www.stone-ideas.com/64942/stone-temples-of-abu-simbel>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- Şahin, İ. (2004). *Türkiye'de Kentsel Koruma Politikalarının Gelişimine Yardımcı Bir Yöntem Denemesi, Örneklem: İstanbul Tarihi Yarımada*, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şimşek, G. (2019). Cultural Heritage in Regional Plans: Regional Development Agencies 2014-2023 Plan Reports. *Social Sciences Studies Journal*, 5 (35), 2618-2636.
- Şimşek, M. (2014). *Ribatlardan Taşhanâ... Bir Yolculuk ve Restorasyon Öyküsü*. Amasya: T.C. Amasya Valiliği.
- Taylor, K. (2016). The Historic Urban Landscape Paradigm and Cities as Cultural Landscapes. Challenging Orthodoxy In Urban Conservation. *Landscape Research*, 41 (4), 471-480.
- Toköz Ö. D., and İpekoğlu, B. (2020). Anastelosis of Greco-Roman Temple Remains in Western Anatolia: Principles, Implementations and Assessment. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 22 (1-2), 1-37.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2023). "Kültürel Miras İstatistikleri", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kulturel-Miras-Istatistikleri-2022-49749>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).
- Türkoğlu, İ. (2020). Sürdürülebilir Kalkınmada Kültür Mirasının Yeri ve Önemi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (20), 117-143.

Türk Patent (Türk Patent ve Marka Kurumu). (2024). “İl Bazında Coğrafi İşaret Arayabilirsiniz”, <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=05&tur=&urunGrubu=&adi=>, (Erişim tarihi:27.09.2024).

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization). (2023). “States Parties”, <https://whc.unesco.org/en/statesparties/>, (Erişim tarihi: 25.04.2024).

WCED (World Commission on Environment and Development). (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.

Zoğal, V. ve Emekli, G. (2017). Yaratıcı Turizme Kavramsal ve Coğrafi Bir Yaklaşım. *Ege Coğrafya Dergisi*, 26 (1), 21-34.

Zor, Ö. A. (2019). *Kùltürel Mirasın Turizm Üzerine Etkileri: Afyonkarahisar Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.